

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

Aladár Bán: A. Petöfi elu ja luule.
A. Anni: Aleksis Kivi 50-a. surmapäeva puhul.
J. Luiga: Läti Hendriku kroonika kriitika.
Oskar Loorits: Lüvi rahva olevik. (Pooleli.)
Killud ja dokumendid.
Toimetusele saadetud kirjandus.

Fr.R.Kreutzwaldi nim.
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

SP, 8670

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 1

A. Petöfi elu ja luule¹⁾.

A. Petöfi 100. sünnipäeva mälestuseks.

Austatud kuuljad, kallid hõimlased!

See on teine kord, kus mul juhus on eesti keeli eesti rahva poole pöördma. Esimest kord oli see aastal 1911 Tartus „Kalevipoja“ juubeli pidustustel. Tolleaegne eesti rahvas oli koguni teine kui praegune. See oli veel vene hiiglaste vihatud surve all ägav, parema tuleviku peale vaevalt lootev rahvas, ja see, kelle poole mul nüüd on au pöördma, on vaba, iseseisev, kõikumata usuga tulevikku vaatav rahvas. Ja nagu ma tol korral ungari rahva sugulustundeid ägava, rõhutud vennasrahva vastu tõlgitsesin, samuti annan nüüd edasi meie soemad tervitused ja lugupidamise edasipüüdlikule, mehisele eesti rahvale.

Nende tunnetega südames avaldan Petöfi Seltsi ja kogu ungari rahva nimel sügavat tänu Tartu südamlikule publikumile ja kunstnikkudele selle ilusa pidustuse eest, millega meie suure luuletaja ja vabaduse eest võitleja Petöfi mälestust austatakse. Suurvaimude isamaaks on terve maailm, sest igal pool mõistetakse nende sõnu, aga nende hing avaneb täielikult ainult neile, kes nende vaimusugulased on. Ma olen kindel selle peale, et Petöfi on leidnud Eestis paljugi vaimusugulasi; sellepärast võin mitte ainult ungari, vaid ka eesti rahva nimel oma soovi avaldada, et Petöfi laulud võimalikult pea ka eesti keelde tõlgitaks.

*

Kui välismaalasega juhtub jutt tekkima ungari kirjandusest, tuleb tal kohe meelde kaks nime: Jókai ja Petöfi. Jókai, ungari parem romaanikirjutaja, esitab

1) Kõne, peetud 13. detsembril 1922. a. Eesti Kirjanduse Seltsi korraldusel „Vanemuises“ A. Petöfi 100. sünnipäeva puhul toimepandud mälestuseõhtul.

meie rahva rikast ettekujutuse-võimet ja Petöfi, meie suurem lüürik, väljendab neid tuliseid, sügavaid ja võimsaid tundeid, mis pustapoegade südant iseloomustavad.

Eesti publikumile on neist kahest paremini tuntud Jókai nimi, sest tema romaanidest on mitmed eesti keelde tõlgitud. Ja kahtlemata on mitmedki eestlased Jókai mõttelennu värvirikkaid tooteid lugedes rõõmu ja vaimustust tunnud. Vähem tuntakse Eestis aga Petöfit; ometigi ei või öelda, et eestlased Petöfi hoopis tähele panemata oleksid jätnud. Nii leiame G. Suitsu luuletuskogus „Elu tuli“ Petöfi luuletuse tõlke „Valgus“ (Világosságot!); ajakirjades ja ajalehtedes leidub üht ja teist. Petöfi tõlkimine eesti keelde oleks küll kellelegi luuletajale autoovettevõte.

Järgnevas ettekandes püüan mõninga joonega Petöfi võluvast isikut austatud koosolijate silmade ette luua.

Petöfi elu ja luule on teineteisega kokkukõlas. Tema elukäik on vaheldusrikas ja muutuv. Samuti on tema luulegi vaheldus- ja värvirikas. Et paremini tema luulest aru saada, on tarvilik tema elukäiguga tutvuda.

Petöfi elu on tõelik rändaja-elu. Juba lapsena rändas ta vanematega paigast teise, mille tagajärjel kaua aega võimalik polnud kindlaks teha tema sünnikohta. Alg- ja keskkoolis käies vahetas ta peaaegu iga aasta koolilinna. Kui ta keskkooli seitse klassi oli läbi teinud, hakkas ta näitlejaks ja rändab nüüd väikese näiteseltskonnaga linnast linna. Kui ta hiljemini sõjaväkke astub, on tema teenistuskohaks Kroaatsia, Steiermark, Lääne-Ungari. Tervel tema eluajal on ainult neli rahulikku aastat: armastuse ja segamata töö õnnelikud aastad.

Aleksander Petöfi — Petöfi Sándor — on sündinud Ungari madalmaal (Alföldil) Kis-Körös'i nimelises linnakeses 1823. aasta esimesel tunnil. Tema isa, Tehvan Petrovics, on nime järele otsustamist mööda slaavi algupära, kuid oma vere ja meele poolest on ta läbi ja läbi ungarlane. Ta oli ameti poolest lihunik, hiljemini kõrtsi rentnik. Uues ametis ei läinud tal hästi, ta jäi pankrotti ning poeg pidi puudust kannatama. Ema oli tüdrukupõlves lihtne teenija ja oli tõelik laulik. Temalt on Aleksander pärinud kalduvuse luuletamiseks. Täheandame, et P. ja tema vanemad olid luteri usku.

Nagu tähendatud, käis Petöfi koolis erilinnades, ja kuueaastaseks oli ta sunnitud ainelistel põhjustel sõjaväkke astuma. Ei ole vist sõjaväes kunagi noormeest teeninud, kes oleks enam armastanud vabadust ja

vihanud sundi, kui tema. Pooleteise aasta pärast vabastati ta teenistusest nõrkade rindade pärast.

Järgnevate kahe aasta jooksul näis P. kahe elukutse vahel kõikuvat: kord on ta gümnaasiumi õpilane, kord rändav näitleja. Debreceni linnas sai ta väga raskeid päevi näha. Külmas toas poolnäljas seab ta oma paremad luu-

Petőfi Sándor

letused erikoguks kokku. Künnlakuu pakases läheb ta jala, kulunud riietes Budapesti. „Sesse luuletuskogusse olen pannud kõik oma lootused,“ kirjutab ta oma päeva-raamatus; „olen mõelnud: kui korda läheb seda ära müüa, on hea, kui ei, siis on ka hea, sest siis suren külma ja nälja kätte ja kõik kannatused on otsas... Pesti jõudes tärkas minus hulljulge mõte. Läksin ühe ungari suurmehe

juurde. Elu või surm! See suurmees oli Vörösmarty, selleaegne ungari tähtsam luuletaja ja ungari rahvuslaulu, Szozati, looja. Vörösmarty mõjul andis Rahvusline Klubi Petöfi esimese luuletuskogu välja. See aasta, 1844, on otsustav pöördekoht luuletaja elus. Ta jätab nüüd näitleja-elukutse maha ja hakkab lõplikult kirjanikuks. Tema esimene luuletuskogu leidis üleüldist vastuvõtmist ja temast sai korraga kuulus mees.

Järgmisel aastal esineb ta uue kogu luuletustega. See on luuletuskogu „Tsüpressi oksad Etelka haualt“, kus ta liigutavates elegeiates ühe noore neiu surma kurdab. Need tunded põhjenesid ainult luuletaja mõttelennul. Veel selsamal aastal kirjutab ta 40 luuletust ühele teisele neiuale: Berta Mednyánszkile („Armastuse helmed“). Tema kolmandaks ja surmani kestvaks armastuseobjektiks oli Julia Szenelrei, kelle ta aastal 1847 naiseks kosis. Õnnelik armastus nõiub tema kandlest ilusamaid helisid esile, kuid juba järgmisel aastal (1848) muutub armastuse õrn toon tormiliseks sõjahüükuks. Siis algab ungari rahva ülev võitlus vabaduse eest, mille kuulutajaks saab Petöfi kuulus rahvuslaul (Talpra, magyar: Üles, ungarlane!). Seda, alguses rahulikku, kuid hiljemini seda verisemat võitlust on ta Tyrtaiosena kaasa teinud. Aastal 1848, oktoobris, nimetatakse ta kapteniks ja järgmisel aastal majoriks. Rapsoodias „Üks mõte piinab mind“ kirjeldab luuletaja tuliste sõnadega, missugust surma ta sooviks: ta tahaks langeda lahinguväljal noorelt, vabaduse eest võideldes. Tema, hobustest tallatud keha pandaks ühishauda... Saatuse kuuliski tema palvet: ta langes Segesvári tapluses metsiku kasaka sõjariistast tabatuna juulikuu viimasel päeval aastal 1849. Tema surnukeha ei leitud; arvatavasti puhkab see — nagu soovitud — muude honvéd-kangelastega ühises hauas.

Olgu tähendatud, et luuletaja noor naine aasta pärast mehe surma uuesti mehele läks. Temale pühendas Petöfi „Sügiskuu lõpu“ nimelise ilusa luuletuse, mis siin K. E. Sööti tõlkes järgneb.

Aed lehkab orus, veel õitsevad õied
Ja akna all lehis veel haljendab haab,
Kuid eemal... eks tundu seal talve köied!
Lund külma ju mägede harjale aab,
Mu südames noores veel haljendab suvi
Ja kevade õitseb, näen õnnedest und;
Kuid vaata, eks vanadus tunne ju huvi,
Eks juustele lange ju häрма ja lund.

Kord lilleke närtsib ja elugi kaob. . .
Mu kaissu sa tõtta, mu naine, mu arm!
Sa täna, kes rinnal, oh tea — kõik vaob:
Vast homme mu kalmul sa . . . saatus on karm.
Kui kaon ma varem, kui surm mind rabab,
Kas nähaks siis kirstu ees leinates sind?
Ja juhtub, et arm sind vast teine siis tabab,
Kas jätab mu nime ja unustad mind?

Kui jätab ka leina ja heidad sa loori —
Ta ristile lipuna mustana poo,
Et keskööl ma tõustes siis kalmude koori
Su liniku kannaks, sest teada mul jo:
Et, naine, su pärast on pisaraid palju
Seal koguda liniku, siduda rind,
Kel viimaseks varaks on valu nii valju,
Kes armastab igavest' hauaski sind!

Petöfi osa kirjandusloos on hõlpsasti äramääratav. Ta on Ungari suurem ja üks Euroopa suurematest lüürikutest. Ta lõi ka ilusaid jutustavaid luuletusi, kuid suursugusemad helmed tema toodangus on tema lüürilised luuletused. Ta on tüüpiline lüürik, impressionist selle sõna otsekohesemas tähenduses. „Minu süda on“ — ütleb ta ise — „kui vastukaja metsas: ühe hüüu peale kõlab sajakordselt vastu.“ Kõik tunded: armastus vanemate, sõprade, isamaa vastu; viha, kurbus, rõõm, lootus ja meeleheide panevad tema kandle helisema; iga juhtumine tema elus leiab luuletustes käsitlemist, nii et võib jälgida tema välimisi ja sise-misi muutusi tema luuletustes.

Ka enne teda oli Ungaris anderikkaid luuletajaid, kuid kõik need olid rahva silmade ees esinenud suuremalt jaolt ikka nõnda-ütelda piduriides. Sellevastu avas Petöfi rahvale otsekohesest südamest tungivail sõnul oma hinge sügavamad sopid. Ja kelle käest oli ta õppinud seda, seni tundmata otsekohesust?

Ta on õppinud sealt, kust maailma suuremad luuletajad ja kunstnikud oma vaimuvarandusi ammutavad: rahvaluulest. Rahva keskel on ta oma lapse- ja noorpõlve mööda saatnud. Rahvalaulusid õppis ta oma ema ja sõprade käest, muinasjuttusid kuulis ta pikkadel talveõhtutel või suve-vaheaegadel. Muudki luuletajad on tundnud rahvalaulusid, muinasjuttusid ja jutustusi minevikust, kuid pole osanud neid õieti hinnata. Petöfi märkas neis peituvaid väärtusi. Ta töötas need läbi ja tegi need Ungari luule ühisomanduseks. „Rahvaluule on tõelik luule. Tõstkem see valitsevale seisukohale,“ kirjutab ta Aranyile, ühele suuremale ungari luuletajale.

Kuid vaatame, mis on P. õppinud rahvaluulest.

Ta on saanud sellest kahesuguseid mõjusid: ühelt poolt on rahvaluule mõju avaldunud ainete valikus, teiselt poolt luule moodude ja luule stiili tarvitamises.

Mis puutub ainete valikusse, siis võime öelda, et Petöfi on kõige pealt Ungarimaa ja rahva laulik. Ta leiab meie maas ja rahvas õige algupäraseid omadusi ja mitmekülgset ilu. Enne teda on ungari luuletajad ja kirjanikud ainult harukordadel tähelepanu juhtinud Ungari madalma „puszta“ isesuguse külgetõmbavuse peale. Csárda (kõrts), betyár (hulgas), csikós (hobusekarjus), hobusekarjad, kangastused, talupojad ja sulased muutusid tema kaudu ungari luules lugupeetud teemadeks. Tema eelkäijad ülistasid samasuguseid loodusenähtusi kui vanemad ja nooremad klassikud oma ajal. Kuid tema ei armasta mitte ainult madalmaad, vaid kogu loodust. Loodus on tema teine mina, alter ego. Ilusasti ütles tema loodusearmastusest meie tuntud esteetik, professor Riedl: „Pilved on tema hingele sugulased, madalma on temale vabaduse sümboliks. Loodus muutub elavaks tema lauludes ja täitub tunnetega. Org ja mägi kõnelevad teineteisega, et oma tundeid avaldada. Loodusest võib ainult see sel määral aru saada, kes on sel määral lihtne oma olemises kui tema.“

Peale Ungari looduse leiab Petöfi ka Ungari rahva ja selle hinge. Rahva lihtsaid poegi kirjeldab ta sagedasti oma töödes. Ja neis esinevad meie rahva iseloomustavamad omadused: võõraste-vastuvõtlikkus, tuline isamaa- ja vabadusearmastus, ausus, otsekohesus ja tagasihoidlikkus.

Kuid mitte üksnes ainete valikus, vaid ka ainete käsitluses tundub rahvaluule sügav mõju. Peab tähendama, et Petöfi avaldab oma tundeid konkreetsetes piltides, nagu meie rahvalauludki, mitte aga abstraktsetes arutustes. Sel põhjusel ongi tema luuletused suuremalt osalt väikesed ballaadid ja romansid.

Üks ungari rahvaluule silmapaistvamate omadustest on see, et salmi esimene osa sisaldab mingi loodusepildi ja lõpposa mingi mõtte, mis aga eelkäiva loodusepildiga kuidagi ühenduses ei ole. Näiteks:

Kotkas istus kaevuvinnale . . .
Ära mind meelita, mu armas!

Petöfi võtab selle rahvaluule iseärasuse omaks, kuid katsub eelkäivat loodusepilti järgneva mõttega kuidagi siduda. Näiteks:

Roosipõõsas kummardab mäe nõlvale,
Toeta oma pea minu õla najale.

Kuid ärgu arvatagu, et Petöfi ainult rahvaluule alal liigub ja et temal ei oleks kõrgemaid mõtteid. Temas peitub tõsine filosoof, olgugi et ta juba oma elu hommikul suri. Ta pilk suutis inimese elu ja hinge sügavamate saladustesse tungida. Tal oli iseäralik kalduvus elu üürisuse üle mõtiskella.

Palju leidub filosoofilisi mõtteid tema luuletuste kogus „Pilved“ (1846). Tema pessimism esineb mustade pilvedena, mille läbi mõte välkusid sähvab. Piltlik näide on järgnev väike romansisarnane luuletus:

Mees tuleb haigelt koju,
Tema truu naine läheb
Arsti kutsuma.
Kuidas ruttab ta, Jumal!
Ta ootab arstilt kõike.
Sellepärast tõttab ta tuulena;
Nii kiiresti ta sellepärast kutsub teda, —
Ta teab väga hästi, et
Arst tihti tapab . . .

Kuid Petöfi luule tõelisi helmeid ei leia me mitte nende filosoofiliste luuletuste, vaid armastuse- ja isamaaluuletuste hulgast.

Enne teda oli ungari isamaaliste luuletuste teemaks möödalinud aegade ülistamine; Petöfi puudutab minevikku vähe, ta on käesoleva, õigemini tuleviku laulik. Vabadus ja isamaa on tema juures lahutamata ühenduses; nii ütleb ta endast luulelises juhtõnas: „Vabadus, armastus, need kaks on mul tarvilikud. Armastuse eest annan hinge, vabaduse eest armastuse!“ Vabaduse ülistaja oli ta surmani.

Eepilisi luuletusi on ta vähem kirjutanud. Mõned arvustajad on arvamisel, et tal selleks and ülepea on puudunud. Minu meelest ilma põhjuseta. Ettetoodud väide, et ta on eepilisteski luuletustes lüürik ja et tema eepilised luuletused on sel põhjusel ebaõnnestunud katsed, ei ole küllalt põhjendatud. Lüüriline toon tõstab jutustusegi väärtust, kui see on suurte tunnete ja mõtete tekitatud. Oma väite toeks võin tähendada Byroni „Don Juani“, Dante „Divina Commedia“ ja „Kalevipoja“ peale. Kuidas võidakse ütelda, et Petöfi ei ole eepiline luuletaja, see Petöfi, kes kirjutas niisugused suure väärtusega eepilised luuletused kui Juhan Kangelane, luuleline jutustus, mille põhjal on loodud samanimeline operett. Väga huvitav on Petöfi viimane pikem eepiline luuletus „Apostel“, mis elavate värvidega kujutab vabadusest unistaja elu, kus algusest lõpuni tundub luuletaja enda isik.

Petöfi suuremad eepilised luuletused on tähelepanemis-väärilised ja esteetiliselt väärtuslikud; kuid tema lühemad eepilised luuletused — ballaadid ja romansid — on jäädava väärtusega. Nendes kujutab ta rahva elu tabavalt ja humooriga. Nimetame ainult üht nendest, „Küla otsas kõrts“. Pimedus ja rahu valitseb külas, ainult väikeses kõrtsis jõe kaldal saadavad küla noormehed mustlaste muusika helidel viinaklaasi ääres aega lõbusalt mööda. Korraga koputab keegi akna peale: ärge mürage, härrased tahavad rahu! Sõnatooja saadetakse kirudes minema ja tõuseb veel suurem kära. Jällegi kuulub koputus: Palun Jumala nimel, ärge nii käratsege, ema on haige... Kära on korraga lõppenud ja noormehed lähevad vaikselt laiali...

P. ei kirjutanud ainult luuletusi, vaid ka proosat. Nende hulgas on tähtsamad tema reisikirjad, kus ta oma vaheldusrikka elu juhtumisi ja muljeid kujutab.

Tema ainus romaan „Timuka köis“. — see on tõlgitud ka eesti keelde — on nõrk töö. Parem on tema novell „Inetu tüdruk ja poiss“. Kaks inetut inimest, kes küla pilke ja torkimiste märgilauaks on, hakkavad teineteist armastama ja saavad õnnelikkudeks abikaasadeks. Selles jutustuses on kõik elav ja võimusega, ei ole midagi, mis oleks tehtud või kunstlik.

Petöfi ajal valitses Euroopas kaks aadet: natsionalism ja demokratism. Petöfis sulavad need kaks ilusasti ühte. Kahtlemata oli tema elu juhtivaks aateks rahvameelsus, kuid see sätendas demokratismi taevast. Sellest siis tuleb, et tema isamaalised luuletused puudutavad rahva alamaid kihtisid, mitte aga aadlit, nagu tema eelkäijate omad. Kujukalt esineb see mõttesiht järgmistes ridades:

Ma ei ole lossi valge küünal,
Vaid hurtsiku piirg.
Madalas olen sündinud, õlgatuse all.
Kunagi ei salga ma seda oma sündi.

Petöfi suri, nagu juba nimetatud, noorelt, süda täis noorusetuld ja -värskest. Tema luule on sõna tõsisel mõttes noorusetu. Ta suri noorelt, kuid tema tööde arvu ja väärtust silmas pidades võib öelda, et ta on elanud küllalt kaua, et teda võidaks maailma suuremate luuletajate hulka asetada.

Tänulik rahvas on teda ikka au sees pidanud tema teenete järele. Tema tööd on mitmes väljaandes ilmunud, mõned neist piltidega, ja mitmed linnad on tema auks

mälestussambaid püstitanud, muude hulgas Budapest ja sündimislinn: Kis-Körös. Segesvári taplusväljal, kus ta langes, on rahvas ilusa mälestussamba püsti seadnud. See toodi maailma-sõja ajal maale tungivate rumeenlaste jalust Budapesti ja pandi 1922. aasta veebruarikuus kohale seisma, kus luuletaja oma lapsepõlve mööda saatis. Félegyháza linnale anti see hoida. Seal nüüd seisab Petöfi kuju. Teises käes mõök, teise käega näitab ta Transsilvaania poole, kust meie isamaale hirmus hävitus tuli: rumeenlaste pealetungimine. See käsi näitab meile, ungarlastele, tuleva võitluse sihi ja mõtte kätte. Sest idast tuli oma ajal Arpádi sõjavägi maale ja meie peame nüüd oma käsivartesse rammu koguma, et võimalik oleks uuesti jälle meie tuhandeaastane riik oma valitsuse alla võtta: see tugev kindlus, mis varjas kümne aastasaja jooksul Euroopa haridust idast tulevate pealetungimiste vastu. Sest olgugi et see kaitstud Euroopa võttis meilt meie seadusliku omanduse, see ei või kunagi röövida meilt meie õigust, haridust ning tahtmist.

Aladár Bán.

Aleksis Kivi

50-aastase surmapäeva puhul.

1.

Näib, nagu oleks soomlaste saatus olnud meie omast heatahtlikum mitte üksi väliselt, mitte üksi seal, kus seda hea tagajärjena võiks oodatagi, vaid isegi mõnikord üsna omaltki poolt kingitusi tehes.

Oli loomulik, et demokraatse ja vaba rahvaga ühenduses olles soome rahvuskultuuriline ärkamine tugeva kandepõhja omandas mineva aastasaja keskpaigas juba varakult, kohe niipea kui natsionalismi ja demokratismi aastasaja ideed Rootsi kaudu otsaga sinna jõudsid. Oli ka enam-vähem lihtsalt hea tagajärg, et see ärkav uus eneseteadlik rahvas algusest peale enesele sai tundmiste luulendajaks niisuguse esmajärgulise poedi kui Runeberg'i ja ideede eestvõitlejaks säärase tulisõnalise ja filosoofiliselt haritud teoretiku nagu Snellmani. Ega maksa ka nende olude juures väga imestada, et soomluseaate peamised kandjad ja niihästi soome kirjandusele kui ka rahvuslikele teadusile põhja panijad olid kolm profes-

sorit: August Ahlqvist-Oksanen (luule, keeleteadus), Yrjö Koskinen (ajalugu), Julius Krohn-Suonio (rahvaluule, ilukirjanduslik proosa). Samal ajal, kui siinpool lahte kogu eestluse asi oli ikka veel peagu ainult „köstrite ja kooliõpetajate hooel“! Kuid see oli arusaadav nii siin kui sealgi, seda kõike põhjustasid küllaldaselt ajaloolised eeltingimused.

Et aga saatus andis samal ajal soomlastele ka Aleksis Kivi — see oli õnn, see oli kingitus. Sest see oli uute elujõuliste, sisse-murdvate, võitlushimuliste ja võidurikaste, kogu elu haaravate aadete aeg — ja sealjuures ülivähese soomekeelse kunstipubliku aeg. See oli ärkamisaeg, mis soodus aateid levitavale, populariseerivale rahvakirjandusele, mitte aga soodus raskemale, püsivama väärtusega, puhtesteetiliselt kujundavale kunstile. See oli võidurikka soomluse aeg ja veel enam — see oli oma hiilgepunktis oleva idealiseeriva romantilise ja üldtüüpe loova Topeliuse ja Runebergi kunsti aeg. Seda laadi pidas muutumatuks kunstipaleuseks pea kõik selleaegne publik, prof. Ahlqvistiga eesotsas. Ja ometi tõusis samal ajal kirjanik, kes ei propageerinud ei mujal ega oma tõis kuskil soomluse aateid, ei idealiseerinud ega tüübistanud, vaid kujutas truult ja otsemeelselt omi tundmusi ja oma koduküla harimatuid ja naeruväärseid inimesi, kuigi kaas-aeglaste poolt nimetati seda ainult „uskumatuks ja tooreks“. Ja sest kirjanikust sai siiski soome algupärase ja soomepärase draama ning romaani põhjendaja, nende üks suurem, mitmeti isegi kõige suurem edustaja tänaseni. Et tõusis, võib öelda, otsekohe kirjanduse alguses seesugune kirjanik, lõi kõigi vastolude kiuste nii palju ja nii püsivalt väärtuslikku, see oli soomlaste õnn ja saatuse kingitus.

See oli iga ootuse vastu, otse ebaloomulik. Kui see aga võimalikuks sai, pidi see ennast kellelegi tasuma. Keegi pidi andma enam kui loomulik oli. Keegi andis oma terve isiku, töö, hinge — ja elugi.

Suure ja agressiivse isiku vastolu ajaga oleks toonud sõja, see oleks mõjunud omakorda ka ajale, oleks vahest oma eluajal võidulegi jõudnud. Siin aga oli ajaga ja tingimustega vastolus mees, kelle hing küll oli suur, aga ka sama pehme kui suur. Sellepärast pidigi ta kandma kogu vastolude traagika ainult endal, üksinda ja ainult alistudes.

Ta langes selle all kokku küll juba noorena, aga vahest seda pikaealisemana. Ta laskis välja voolata oma viimse vere — aga see oli puhas südameveri, mis ei kao asjata. Ta andis oma kunstile ja oma rahvale kogu

oma hinge ja kogu vaimu, talle endale ei jäänud midagi, mitte enam vaimugi. Ta suri vallavaesena ja nõdrameel-
sena, aga ta tegi rikkaks oma rahva ja tema tõis hoovab
iga lugeja jaoks kõige soemat hinge, kõige värvikamat ja
värskeimat vaimu ja kõige veetlevamat elu.

Ta langes kokku noorena, talle endale oli küllalt
ainult loomise õnnest, aga ta lunastas oma piinadega siiski
ka soome laulule selle „kõrgema kõla“, mille arvatava

Aleksis Kivi.

puudumise pärast ta kaasaeglased teda nälgida lasksid.
Ta oli „kivi, keda hoonehitajad ära tõukasid ja kes ometi
sai nurgakiviks“ kogu soome kirjandusele.

See oli tema saatus. Jääb refereerida üksikasjaliku-
malt tema elupäevi ja tööd.

2.

Kivi elukäik pole pikk ega väliselt sündmusrikas. Ta
sündis kehva külarätsepa Eerik Juhana Stenvalli pojana
10. oktoobril 1834, mitte kaugel Helsingist, Nurmijärve

kihelkonna harimatus metsanurgas. Ta päris oma vane-
 mailt siiski vaimu, mis puudutatud juba liikuvamast,
 kultuurilisemast õhust. Vanaisa oli olnud merimees ja
 peres oli jälgi mõneaegsest Helsingis asumisest, muu seas
 ka teataval määral rootsi keele oskust. Muidu oli Aleksi
 kasvatus piibllil põhjenev, kõige pealt vaikse ema poolt,
 laiema miljöõ aga moodustas harilik küla ja selle noorsugu
 oma harilikkude lõbudega. Siit on pärit suurem osa tema
 pärastise toodangu ilmest. Ainult üks tuli veel juurde:
 vormi andev, võimeid vabastav kirjandus, omakeelsest
 „Kalevala“ ja „Kantelettar“, Helsingi algkoolis ja iseõppi-
 misega omandatud rootsi keele abil aga ka maailmakirjandus.
 Vaheldumisi selles ja teises maailmas elades, väliselt aga
 võideldes puudusega ja juba ka haiglusega, pääsis ta üli-
 õpilaseks 1857. See oli vahest ümbruse silmis tema edu
 suurim tipp, sest kehvast üliõpilaskirjanikust kaugemale
 ei jõudnud ta välimiselt oma eluotsani.

1859 kirjutas ta kalevala-ainelise murenäidendi „Kul-
 lervo“ ja võitis sellega Soome Kirjanduse Seltsilt võistlus-
 auhinna. Sellest julgustatud, otsustas ta anduda täielikult
 kirjandusele — kuigi sest sel ajal polnud oodata muud
 kui puudust ja pettumusi. Sõprade ja heade inimeste abi
 tuli tarvitada edaspidigi, prii korteri ja ülespidamise andis
 kaastundlik umbrootslane Charlotte Lönnqvist. Tema juures
 asus Kivi 1863. aastast kuni oma loome-ea lõpuni, 1871.
 Ei olnud kerge elada üksinda, „nagu vang tornis“ puht-
 rootsikeelses kihelkonnas, ei olnud kerge vastu võtta armu-
 leiba sealt, kus seda omalgi just väga rikkalikult ei olnud.
 Ometi oli ainult selle alandava ja kibeda abi läbi võimalik
 Kivile ta elutöö; muidu oleks vahest temagi murdunud,
 palju vähemat pärandust jättes, nagu murdus meil mõni-
 kümmend aastat hiljemini tema saatusevend Juhan Liiv,
 keda polnud aitanas ükski vanapiiga Lönnqvist. Ka Kivil
 kestis päris „kirjanikuelu“ mitte palju üle kümne aasta,
 aga need aastad võisid siiski olla täis palavikulist loomist.
 Üksteise järele valmisid nüüd teosed: võrratu rahva-
 komöödia „Nummisuutarit“ (1864, „Nõmme kingsepä“),
 väike naljand „Kihlaus“ (1866), luuletustekogu „Kaner-
 vala“ (1866), murenäidend „Karkurit“ (1867), idüll-
 näidend „Yö ja päivä“, idamaine idüllnäidend Kristuse
 ajast „Lea“ (1869), ja viimaks peatöö, kogu aja teoksil
 olnud pikk romaan „Seitsemän veljestä“ (1870) j. t.
 Kuigi need kõik kuidagi moodi trükist päevavalgele jõud-
 sid, ei toonud nad tegijale ometi palju midagi peale pettu-
 muste. Aineliselt oli tasu minimaalne, Kivi ise rehendas,

et ta neist oli saanud keskmiselt 200 marka aastas. Veel raskem oli aga põhjani mahategev arvustus. Selle eesotsas seisev mõjukas professor Ahlqvist näit. nimetas „Seitsemän veljestä“ romaani otse häbiplekiks soome kirjandusele ega jätnud tarvitamata ühtki võimalust, et viha alla langenud kirjanikku süüdistada igasuguse kunsti puuduses ja alasti tooruses, soome tööarmastaja ja tõsise rahva häbematus laimamises. Oli arusaadav, et Runebergi ülistatud ja idealiseeritud „soome rahvaga“ harjunud publik pooldas Ahlqvisti seisukohta, kuigi ka mõned üksikud Kivi kaitsjad ei puudunud.

Ometi oli Kivi kehaline ja vaimline ehitus liiga nõrk, et kesta kaua alalist puudust, alalist arvustuse ülekohut, üksildast „vangitorni“ elu kesk rootsi ala, vahelduseta, närvekulutavat ebareeglipärast kirjanikutööd. Päritud nõrk tervis, noorpõlve kannatused ja kalduvus alkoholismi kergendasid omalt poolt organismi lõplikku väsimust juba enne kolmekümnendate eluaastate lõppu. Ei jätkunud enam jõudu iseseisvalt teose tegevustiku loomiseks. Ta laenas selle siiski sõbrult ja moodustas sellest oma viimase haiglase näidendi „Margareta“, oma südame viimase piisa, oma luigelaulu. Siis jäi süda päris tühjaks, siis pimenes valgus temas täielikult. A. 1871 toodi ta nõdrameelsena Helsingi kliinikusse; a. 1872, vana-aasta õhtul, suri ta viimaks, jälle, nagu oli sündinudki, vaeses külarätsepa majakeses, seekord oma venna Alberti juures, kes ta valla poolt makstavate 5 tündri rukiste eest oma üles pidada oli võtnud.

3.

Ei ole siin ruumi jutustada pikemalt Kivi teoste sisust ega tema elustatud inimestest, enne-Snellmani-aegse Soome külainimestest nende patriarhaalsuses. Pole koht siin ka analüüsida lähemalt tema loomingu laadi, väärtusi ja puudusi. Kirjandus Kivi üle Soomes on paisunud vist küll juba suuremaks, kui ta ise üldse on kirjutanud. Pruugib ainult mainida a. 1916 ilmunud Dr. Tarkiaise sellekohast 650-leheküljelist uurimust, rääkimata vähemaist ja veel teoksil olevaist. Viidatud neile algallikaile, olgu siin esile toodud ainult mõned üldotsused Kivi elutöö kohta.

„Kõigis kolmes kirjanduseliigis on Kivi mõju põhjani ulatuv,“ ütleb Eino Leino oma Kivi-essees. „Ta oli meie maa näitekirjanduse otsekohene alustaja ja põhjendaja, püstitades siingi mõlemad äärmised sambad, kõige süngema

traagika (Kullervo) ja kõige lõbusama koomika (Kihlus, Nõmme kingsepad) piirimärgid, sama kindlusega kui ta nende vahele joonistab lüürilise draama nõrgad, aga võluvad äärjooned (Lea, Öö ja päev). Samuti paneb ta põhja soomekeelsele ilukirjanduslikule proosale, asetab selle ühe korruga kõige jutustava luule tipule ja annab sellele monumentaalse, geeniusi sädeleva täiuslikkuse, mida soomekeelne romaan veel tänapäevgi asjata taotleb. Laululuulet ei alusta ta, tõsi küll, kuid ta laiendab sellegi piirid kaugemale korrektist akadeemilisusest aimleva, kurtleva, piibllilise ja kalevalalise meeoleu poole, samuti kui isamaalisest piduluulest ja idealiseerivast rahvakujutusest puhtinimlise, shakespeare'ilise elumõistmise poole.“

Kivi on soome kirjanduses esimene, kes lahkub senisest traditsioonist, kes Soome ühendab Euroopaga mitte enam üksi Skandinaavia kaudu, vaid oma eeskujuks võtab otsekohe Piibli, Homerose, eriti aga Shakespeare'i ja Cervantes'e, kellele vastavat vaba ja võimsat hinge ta endas kannab. Temas ühineb realisti terav nägemine romantiku kõige õrnema unistusmeelega. Eriti on romaan „Seitse venda“ imelik segu mõlemaist. Seal esineb lorilaule ja kõige sügavamaid luuletusi, drastilisi kakelusestseene ja otse igavikku-aimavaid, kõige õrnemaid meeoleu-virvendusi ja hingestatud loodusekirjeldusi; sellesse on koondatud vist küll kõik nurmijärvlaste sõimlemised ja sõnumised, kuid muidu on jutustuse stiil piibellikult pikk ning pühalik ja romantiliselt atribuutidega kuhjatud. Nii suure ja nii mitmehäälelise orkestri tarvitamine ühtlaseks sinfooniaks — see nõudis tõesti suurt kunstnikku nagu Kivi, kunstnikku, kelle geeniusiks on mitte üksi mõistus, vaid instinkt. Kui kergesti oleks sest segust võinud tulla harmoonia asemel kakofoonia kellegi teise käes! Siin aga omandab see vahest just sellega oma kõige isikulisema ilme.

Kivi tööd — „need on kõige sügavamad ja täidlasemad pildid soome rahvast“, kirjutab Dr. Tarkiainen. „Intuiivse instinkt kindlusega on kirjanik neis tunginud rahva loomuse üdise ja toonud esile selle ääretu primitiivsuse nii heas kui ka halvas tähenduses: selle tooruse ja südamlikkuse, selle jonnakuse ja vastuvõtlikkuse, selle eristumishimu ja selle ühistunduse, selle isekuse ja õiglustunduse; ja ta on teinud seda kõik õige humoristi naeratava kaastundega ja suure luuletaja rahuliku oskusega. „Nõmme kingseppade“ juhtumused juhivad tagasi paiguti daanlase Ludvig Holberg'i antud eeskujudele, ja „Seitse venda“ toob meelde „Don Quijote'i“. Kuid kummaski on

Kivi omapärasus väljaspool kahtlust. „Nõmme kingsepade“ koomika on puhtsoomeline: vaiksehääleline, aga sügavale läbipaistev, ja tüki peategelane Esko on neist loomustest, kelle abil võib mõõta soome psühholoogia sügavusi. Kuivõrra omapärane ja suurvaimlik mõte taas oli Kivil just selles oma romaanis jagada peategelase ülesanded tervele seitsmemehelisele vennaskarjale, saata neid kaugele metsade keskele pakku hariduse eest, juhtida neid seal juhtumisest juhtumisse, kuni nad 9 aasta pärast on isu täis saanud kujuteldud metslasevabadusest ja õnnest ning seetõttu tagasi tulevad inimeste ilma, taltsutatud korrakindla ühiskonna liikmeiks! Sellesse realistlikku kujutusse koob kirjanik puhkepaigaks vanu muinasjutte ja lugusid, nõiub esile metsade saagirohkuse ja laante puutumatu suuruse ja annab tegelaste alginstinktidele ja lapselistele kujutlustele võimaluse veerda edasi kaasakiskuvate, lõbusate sõnadena ning tegudena.“

Kuidas mõista, et mees, kelle saatus nii karm, kelle töötamisaegki täis alandusi ja tuski, võis siiski luua nii harmoonilise ja päikesepaistelise romaani kui „Seitse venda“ ja nii heast tujust ülevoolava komöödia kui „Nõmme kingsepad“? Pidada nende põhjal Kivi elu kergestivõt- vaks muretuks ilutsejaks oleks suurim eksitus. „Seitsmes vennas“ leidub kohti täis kõige sügavamast surma-meeleolu ja „Nõmme kingseppadega“ ühel ajal oli teoksil „Kullervo“, kogu mäng üksainus meeleheitlik kisendus saatuse vastu. Kuis võiks arvata, nagu poleks Kivi õnnetu olnud, poleks kaevata osanud ega tahtnud! Ta ainult mõistis, et kunstis pole väärt nutt iseeneses, vaid mida enam ta peidetud, ja ta jõudis üle saada ka nutust.

Kirjades kaebab ta, kuidas teda 20 aastat on „nagu sütel küpsetatud“, ja luuletustes puhkeb see isiklik valu ja väsimus vahel täieliseks meeleheitteks:

Mis igatsus, tusk,
mis hämarus ümber mu hinge
kui sügisõhtune tühjal maal.
Asjata vaev siin,
asjata võitluski,
ja maailma kõiksus, kõik tühi!

Ei taevastki
ma taha, ei öödkki Gehenna,
ei neidugi sülle enam nüüd.
Mu osa vaid olgu:
Ära teadmise piin,
kõik hääletu tühjus vaid olgu.

Kuid Kivi lüürikagi on suuremalt jaolt jutustav ja kujutav idüll-lüürika. See on täis sügavat ja värsket looduse- tunnet, haaravaid pilte, võrdlusi ja imelisi maastikumaa- le, mida kõike tal eriti algupärastena laseb esitada laulude õige vaba vorm. Selles avaneb rikas maailm erilisi mee- olusid, aga siingi seisab oma isik tagaplaanil. Tema, kes

kurtis end kandvat „otsal orja märki“, tohtis ainult argsi mõelda olematust „Õnnelast“, tema võis armastusest ainult unistada. Ta oleks nutnud, kuid ta oskas „naerda ka manalastele vastu“.

Veel enam, isegi ta naer ei olnud kunagi satiir, salvav, kellelegi kättetasuv. „Tema humoori all ei peitu kunagi kibedust ega süüdistust, see ei ole moraliseeriv, ega teaduslik, ega sentimentaalsusse kalduv. Selle kõige tähtsamaks eriomaduseks tuleb pidada vist just seda, et see on vahetu, looduslik ja tendentsitu, ja et selle põhjal on kord puhtsoomelist raskemeelsust. Selle rõõm on võidetud valu.“

Kuid see võitmine just andis talle õige jõu, alatise tule ta sõnade taha. See andis ta lauseile laulvuse, „ennetundmatu kõla, jõu ja ilmekuse. Mäng ja tõsi, peen ja jäme sulab tema esituses ühte vahetult pulbitsevate meelekujude ja tundmuste peegliks“. See tegi teda nende õigete humoristide sarnaseks, kes oskavad „naerda läbi pisarate“ ja sellega panevad naerma ka lugeja ja vaataja — kuni pisarateni. „Kivi on humoristina samast hõimust,“ kirjutab Dr. Tarkiainen, „kui Rabelais, Shakespeare ja Cervantes, kuigi liikumisala poolest neist kitsam.“ „Ta ei ole üksi Soome, vaid kogu Põhjamaade suurim humorist; just siin on ta tõusnud järelkäivate sugupõlvete teadvuses maailma suurimate kõrva. Ja tõsi on, et kui silmas pidada humooris ilmenevat meelekujutuse jõudu ja suurejoonelisust, siis on sõrmil üles lugeda need humoristid, kes temalt võidu suudavad võtta.“

4.

Mis oli ja on Kivi pärandus? Mis andis ta soome kirjandusele? „Ta vabastas soome kirjanduse sest alaväärtuslikust seisukohast, kus see oli omal ajal ja veel 1870. aastate lõpuni, teenides ainult rahvalalgustust ja igapäevast moraali. Ta tõstis selle kõrgele ja näitas sellele suuna, kuhu see võis iseseisvalt edasi areneda, vabana isegi Runebergi järelaja toodud siledaist ja selle sisemisele olemusele võõraist vormiahelaist.“ Küll oli „Kivi luule niivõrra isikuline, et see ei sünnitanud ega võigi kunagi sünnitada mingit koolkonda“, kuid tema „vastukõlasid on kuulda rohkesti kogu soome kirjanduses, eriti realistlikul ajajärgul. Soome loodusetunnete kirjanikuna ja stiilimeistrina on Juhani Aho Kivi kunsti otsekohe-
semaist jätkajaist.“

Mis andis Kivi soome rahvale? „Soome rahvas on vähehaaval õppinud tundma teda oma luuletajana ja õppinud nägema iseennast neis tüübes, mis tema oma kunstis on põlistanud, — ei enam häbenedes, vaid ihaledes ja armastades neid.“ Ta jääb Soome rahvale alati tiseks „kauniks põhikujuks luuletajast, kes elas ja suri puuduses, aga kinkis oma rahvale igavese aarde“. „Kivi kaudu kõneleb terve rahvas. Temas elavad kultuurist puutumatu hõimu alginstinktid. Selle meelegujutuse- ja tunde-elu vahetumus, värskus ja algupärasus on temas isikustunud ja puhkenud nii mitmekülgsel õitsele, et ainult „Kalevalas“ ja „Kanteletares“ on meie rahva luulevaim kujustunud mõnest küljest veel suuremana ja rikkamana.“

Kivist on saanud soomlastele rahvuskirjanik, kuigi ta omal ajal oli kõigest vähem programmiline rahvuslik kirjanik ja kuigi ta just ka seetõttu kannatas. Ainult — „kodumaa lahke ema nägu oli jäänud alatiseks tema südame sügavusse“, nagu ta kõneleb ise ühest oma romaani kangelasest-vennast.

Mis on annud Kivi meie, eesti kirjandusele? Seni — peagu mitte midagi! Meie järeloomantismi- ja realismivoolu kirjanikud on leidnud oma eeskujudeks küll saksa ja vene teise või kolmanda järgu kirjanikke, meie külaelu kirjeldus korjas omale meetodi ja stiili, kust sai — naabrimaa meistrit aga ei otsitudki, oma tõu teisemurrakulist meistrit ei tuntudki!

Millega seda seletada? Muidugi kõige pealt otsekohese soome keele ja kogu kirjanduse mittetundmisega. Ja tõlkeid ei olnud. Ei olekski võimalik olnud tõlkida tolleaegse keelega Kivi peatõid, mis on tihti peagu tõlkimatud. Olevate andmete järele on Kivist eesti keeles varemini ilmunud ainult paar ühejärgulist: Kihlus, 1906, tõlkinud A. Prants, ja „Ö ö ja päev“, tõlkinud M. Lillenupp.

Kui Noor-Eesti ajal Soome jälle sai meie kirjanikele pisut lähemale, oli Kivi otsekoheseks mõjumiseks vist juba vananenud. Oli sootu teine vool, kõige pealt teine stiil. Stiil on aga, mis, peale ideede, kõige kergemini külge hakkab — kuid ka kõige enam eemale hoiab. Kivi stiil aga on ainult tema enda jaoks.

Kuid ka Noor-Eesti meestest ei usaldatud Kivi tõlkimisele asuda. Ainult hiljemini on Fr. Tuglas hakanud Kivi meiegi publikule tutvustama, avaldades siin-seal tõlkekatkeid „Seitsmest vennast“. Temalt on ilmunud ka pikem kirjutus Kivi praeguse surmapäeva puhul „Tarapitas“ nr. 7. Tuglase tõlgitud eestikeelse „Seitsme venna“

ilmumine, mis oodata eeloleval kevadel, on kahtlemata käesoleva aasta üks kõige tähtsam saavutus meie kirjanduse alal.

Tõlgitud ja etendatud on ka „Nõmme kingsepä“ („Estonias“ 1921), pole aga trükitud seni veel mitte ilmunud.

Kivi luuletustest ei ole eestikeelseina näha olnud ainustki, peale K. Kesa tõlgitud väikese „Südame laulu“ „Uudismaas“ 1919, 1.

Mis on annud Kivi meie, eesti rahvale? Soomlastele on ta saanud rahvuskirjanikuks. Ta on ka meile annud kõige selle, mis soomlastele — sel määral, mil määral meie vaimuilmel on ühtlane soome omaga. Sel määral on ta tõlgitsenud ja kujustanud soome hingega ühtlasi ka meie hinge — ja sel määral on ta õigustatud saama ka meie rahvuskirjanikuks. Meie ootame Kivi tööde ilmumist küllalt vastavais eestikeelseis tõlkeis nagu omagi luuleteoste ilmumist. Ta on näidanud osalt ka meis peituvaid instinkte ja meie hinge ehitust, õpetanud ka meid tundma ennast. Ta on meile tähtis suure inimkunstnikuna, veel enam aga suure rahvusekunstnikuna, sest esimesteks on meile kõik maailmakirjanduse suurmehed, teisi aga, otsekohe meile lähedaid, just eriliselt meie hinge väljendajaid, on meil väga vähe.

Muidugi, on teine küsimus, mil määral ta seda tõesti on, kui palju meil tõesti on ühist Kivi kujutatud nurmjärvlastega, mil määral Kivi tõesti on ka meie rahvusekunstnik? Kes seda teab, vahest näitab seda ligemalt tuleviku uurimine? Kahtlemata on sel ilmal mõndagi lahku minekut meie vaimuilmast, eesti külast. See seal on vist siiski mitmetigi jäigem, kohmakam, aga ühtlasi ka suurejoonelisem, vahest isegi primitiivsem — ei, ei oska kujutella, et oleks olnud samasugune ka eesti küla aasta kaheksakümne eest. Juba otsekohene ümbrus on sinna vajutanud omapärase, spetsiaalsoomelise pitsati. Aga neil on siiski sarnasust palju, kohe, kui võrrelda mõne muu rahvaga. Ja kes teab, leidub seda veel enam, kui inimese kujutamise kunst ka meil enam end tundma õpetab. Eriti ka humoristlikust küljest. Kes teab?

Meie eesti humor on veel õige vähe viljelenud. Võiks mainida siin alal vast E. Wilde „Pisuhända“, mõnda tüüpi ja joont Tammsaarel, Kivikasel ja O. Lutsul, see on peagu kõik; sest eesti humoriks ei või ju nimetada mõnda vestelobisemist või pamfleti sarkasmi. Meie aeg on olnud rahutu ja inimesed kärsitud, kalduvad pigemini traagikasse või ironiasse. Humor, aga nõuab rahulikku,

vaikset vaatlemist. Ja et hea humorist olla, on vaja suurt loomejõudu, vahest isegi suuremat kui olla suur traagik. Sest tõsine, õige humoor eeldab vahest ülesaamist isegi tragismist — ka kunstis. „Lorijutu kirjutamine nõuab suurt geeniust,“ on öelnud Cervantes, ja temal juba olid selles asjas kogemused.

Suur, vabastav humoor, eesti humoor on meil seni peagu leidmata, seda on väga vähe otsitudki. Kuid kunsti ja ka rahvuse nimel on vaja, et teda leitaks, ja kindel ongi, et seda taotlema hakatakse, vahest kui ajad rahunevad ja närvid taltuvad. Ja siis on sellele otsimisele Kivi suureks teenäitajaks. Ta on isegi näidanud, et humoristil ei tarvitsegi olla nii väga suurt rahulikkust, oludega leppivust või sentimentaalsust, vaid et ka meeleheidu kuristikust veel võib tõusta helkiv naer — kui ainult süda täis lapselikku selgust ja inimlikku arusaamist.

Mis on olnud Kivi eesti kirjandusele? — Ei midagi. Milleks ta võib veel saada? — Siiski, vahest väga paljuks.

A. Anni.

Läti Hendriku kroonika kriitika.

Kroonika iseloom üksikute näidete valgustusel. Piiskopp Philippi raske haav ja surm.

Meie ei ole sugugi arvamisel, et kõik muudatused-muutused kroonikas on toimetatud teadva sihilikkusega endiste Eesti olude halvatamise otstarbel. Tähtsad vahelekiilundid on sooritatud kahtlemata teadva võltsimise sihiga. Hilisemad ümberkirjutajad — ära kirjutajad on teinud aga muudatusi tekstis bona fide, teksti kokkukõlastamise mõttes, milleks tekkis tarvidus kord tehtud vahelekiilundite järele.

Selle poolest on kõigiti õpetlik kroonikas kirjeldatud episood 19.6 — Raceburgi piiskopi Philippi raskest haavamisest, tema ärasõidust Riist juunikuul 1215, tema sattumisest Saaremaa randa ning piiskopi surmast. Toome selle osa kroonikast täielikult, et lugeja saaks jälgida üksikasjaliselt¹⁾ kroonika teksti kriitilist eritlemist.²⁾

1) Ma toon siin teksti Script. Rer. Liv. I lehek. 194 parandustega Zamoiski ära kirja põhjal.

2) Võrdle ka selle sõidu kirjelduse arvustamist „E. Kirjandus“ 1922, lehek. 395.

„Postquam liberaret nos Dominus ab Osiliensibus, sedimus in eodem portu donec trium hebdomadarum tempus complevimus, tempestates maris quotidianas et procellarum turbines et ventos contrarios habentes. Et erat fames magna et penuria ciborum. Et distribuit (Episcopus) omnia quae habuit in charitate, et eramus quotidie vota voventes et orantes, ut nos ab illo loco liberet Dominus. Et factum est in vigilia Mariae Magdalenae, cantantibus jam nobis, quasi semivivos, respronsorium, flavit auster, cessaverunt omnes venti contrarii, et dedit nobis Dominus ventum prosperum, et levantes vela nostra sequenti mane pervenimus in Gotlandiam. Et stans in lapide altaris Episcopus gratias agebat Domino dicens: „Transivimus, Domine, per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium. Quoniam probasti nos, Deus, igne nos, Deus igne nos examinasti, sicut examinatur argentum: induxisti nos in laqueum; posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra. Liberasti nos, Domine, de omnibus periculis nostris, et reduxisti nos super hanc firmam petram.“ Habebat enim magnum desiderium, ad petram, qui Christus est, veniendi, et multis gemitibus a missarum solempniis in mari abstinebat, licet tamen alternis diebus infra Dominicum officium communicaret. Et implevit tandem Dominus desiderium ipsius, et misit eum eodem itinere in Neroniam, ubi modica infirmitate correptus Domino spiritum suum commendabat. Et sepultum est corpus eius in marmoreo sepulchro cuiusdam quondam Cardinalis, in coenobio, quod est supra flumen, ordinis Augustiniensis. Et vidit Neroniensis quidam visionem, columnam, tamquam fulgur splendentem, de trans Alpibus venientem, et ibidem se ad quiescendum deponentem. Et alii visiones similes angelicas ad sepulchrum eius se videre testati sunt. Nec mirum: quoniam erat vir stabilis et constans, ut nec in prosperis nec in adversis a Christi desiderio moveri posset; ut nec etiam ordinem silentii sui ante matutinantem cursum, et ante horam diei primam finitam, unquam interrumpere vellet; sive incendio Rigensi, quando incensis omnibus fugatus est a domo sua; sive inter ipsos hostes in mari; sive tertia vice, quando a vigile graviter vulneratus est, cum esset in muro nocte in orationibus suis. Dedit ergo Deus ei locum, quem optavit, firmam et stabilem in petra. Cuius anima cum Christo, et memoria ipsius maneat in benedictione.“

„Kui Issand meid oli ära päästnud saarlaste käest, jäime meie seesamasse sadamasse, kuni kolm nädalat said

täis, sest et meil oli igapäev torm ning vastutuuled merel. Ja oli suur nälg ning kitsas toiduainete poolest. Ja (piiskopp) jagas ära kõik, mis tal oli, lahkuses, ning andsime igapäev pühi töotusi ning olime palves, et meid Issand päästaks sellest paigast. Ja sündis hilisõhtul enne Maarja Magdaleena päeva,¹⁾ kui me juba poolsurnutena laulsime responsooriumi, et tõusis lõunatuul (auster), jäid ära kõik vastutuuled, ja Issand andis meile soodsa tuule, ja tõstes purjed jõudsime järgmisel hommikul Ojamaale. Ning seistes altarikivil ütles piiskopp tänu Jumalale, lausudes: „Meie oleme läinud, Issand, läbi tule ja vee, ja sa oled meid välja viinud karastusele. Sest sa oled meid katsunud, Jumal, tulega meid proovinud, nagu hõbedat proovitakse: sa oled meid juhtinud silmusesse, oled seadnud kimbatusi meie selga, oled pannud inimesi meie pea peale.²⁾ Sa oled meid vabastanud, Issand, kõigist meie ohtudest ning meid tagasi juhtinud seesinäitsele kindlale kivile.“ Tal oli aga suur igatsus kivi (kalju) järele, kes on Kristus. Ja paljude oigamistega hoidus ta missade pidutsemisest merel, olgugi et ta ennem oli harjunud ülepäeviti Issanda teenistust³⁾ toimetama, ning viimati täitis Issand tema igatsuse ning saatis ta selsamal teel Nerooniasse, kus ta, tabatud vähe-
sest nõrkusest, oma hinge andis Issandale. Ja ta ihu maeti ühe endise kardinali marmor-puusärki augustiinlaste kloostri-
üle jõe. Ja keegi neroonlane nägi nägemust, tuvikest välgutaoliselt hiilgavat, üle Alpide tulevat ning siia end puhkamiseks paigutavat. Ja ka teised on tunnistanud, et nad tema hua ääres näinud sarnaseid inglinägemusi. Ei ole ime: sest ta oli kindel ja püsiv mees ja ei jätnud Kristuse igatsusest ei häil ega halvul päevil; nii et ta oma vaikset tunnikorda enne hommikupalvet ja esimese päeva-
palvetunni lõppu iialgi ei tahtnud katkestada, ei ka Riia põlemisel: kui ta kõige põledes põgenes oma majast; ei ka keset vaenlasi merel olles; ei ka, kolmandal puhul, kui ta vahilt raskesti haavati, olles müüri peal õöse oma palveis. Nii siis andis Jumal temale paiga,

1) 21. juuli.

2) Kuni nende sõnadeni Taaveti laul 65, 10—12 Pabsti järele; kuid me ei leia 65 Taaveti laulus neid sõnu mitte, küll aga 66.

3) Need katoliku kirikuteenistuse „termini“, oskussõnad on rasked tõlkida, mispärast ka endised saksa keelde tõlkijad igaks erirada on käinud.

mida ta ihaldas, kindla ja vankumatu kivis. Tema hing jäägu Kristusega ja ta mälestus õnnistuses.“

* * *

Selles kirjelduses on kroonika uuemaile toimetajaile ja tõlkijaile palju muret sünnitanud piiskopi raske haavamine ja ta võrdlemisi ootamatu surm — mereteel. Tõlkijad on nii aru saanud, et raske haavamine — ei olnud surma põhjuseks mereteil, vaid see haavamine on siin vaid mainitud „nekroloogis“; haavamine olevat vist kunagi enne piiskopi elus juhtunud Saksas!? (Pabst). Kuid meie kroonika tekst on selles küsimuses võrdlemisi täppis ja lausub „quando a vigile graviter vulneratus est, cum esset in muro nocte in orationibus suis“ — „kui ta (vahilt) raskesti haavati, olles oma palveis ööse müüril“, s. t. ka sel puhul ei jätnud ta vaikset jumalateenistuse-korda enne hommikupalvet ja päeva-alguse „hora (palvetunni)“ ees.

Uuemad kroonika toimetajad-tõlkijad (Gruber välja arvatud), kes pidasid seda haavamist kunagi enne sündinuks¹⁾, ei saanud õieti seletada, miks piiskopp „multis gemitibus a missarum solempniis in mari abstinebat, licet tamen alternis diebus infra Dominicum officium communicaret“ — „sagedate oigamiste tõttu hoidus missade pidutsemisest merel, olgugi et ta enne harjunud oli ülepäeviti jumalateenistust toimetama“ (communicaret NB plusquamperfectum!). Uuemad kroonika seletajad on seda kohta nii mõistnud, nagu oleks piiskopp sellepärast oianud, et ta palvet ei saanud pidada?! Aga mis keelas teda palvetamast, sest on ju sealsamas öeldud, et piiskopp merel vaenlaste keskel ei loobunud oma palvekorrast: „unquam interrumpere vellet... sive inter ipsos hostes in mari“. Siin mainitud vaenlased merel võivad olla ju ainult saarlased, kes neid randa sattumise puhul kimbutasid (19.5).

Peame järeldama, et raske haav meresõidu lõpu poole, Saaremaa rannal viibimise lõpu poole viimaks ei lasknud piiskoppi harilikust, seni harjunud palvekorrast kinni pidada: suur valu raskest haavast, mis ikka pahenes, pani teda oigama ning palvekorrast loobuma.

Sellest järgneb siis: piiskopi raske haav pidi tekkinud olema varsti enne tema ärasõitu Riiast,

---

1) Hansen tähendab küll Script. Rer. Livon.: „Für das letzte fehlt uns im Buche die Beziehung“, s. t. haavamise kohta puudub kirjas näpunäide!

ühel juhtumisel, „kui ta müüril olles ööse palvetas“.

Mil puhul, määrasel juhtumisel sündis siis see piiskopi „raske haavamine müüril“!?

Küsimusse tekib selgus, kui me seda kohta kroonikas lahendame oma kriitilisel käsitlusel. Siis näeme, et piiskopp Philippi ärasõit Riias järgnes kohe Riia piiramisele eestlaste läbi kevadel 1215. Nende kahe orgaaniliselt seotud sündmuse vahele, s. t. eestlaste Riia rünnaku ja piiskopi ärasõidu vahele on asetatud vahelekiilund B₂, mis neid sündmusi teineteisest lahutab, kroonika lugejat eksiteele viies.

Piiskopp Philippi raske haavamine on arusaadav, kui seda ühendada sündmustega enne tema ärasõitu Riias: Riia piiramisega eestlaste läbi.

Eestlased tungisid kolme väega maikuul 1215 Riia peale, nagu sellest paaril puhul oleme kõnelnud. Selle pealetungimise kirjeldus on kärbitud ja moonutatud ning vahelekiilundiga B₂ täiesti ebatõeliseks tehtud.¹⁾ Vahelekiilundiga on tahetud näidata, et eestlased rahu tegid Riias lätlaste veriste laastamiste tõttu. Kuid meie oleme selle vahelekiilundi B₂ lahendamise puhul näidanud, et see väide v-d B₂ absurdile viib.

Piiskopp Philippi „raske haavamine müüril“ tõestab meie oletust, et eestlaste „kolme väe“ rünnak Riia peale lõppes piiramisega ja sakslaste allaandmisega, millele järgnes rahuleping Riias ja siis alles piiskoppide ärasõit.

* * *

Kuidagi ei sobi Pabsti oletus, et piiskopp kunagi enne Saksas raske haava sai. Oleks kahtlemata sellest juttu tehtud sel puhul, kui meie kroonika piiskopp Philippi „teenistuslehte“ kirjeldab (15.12): „ta oli üks tähtsustest keisri Otto õues; ja kui tema peale pandi kirikuvanne, elutses ta, et mitte tema läheduses olla, neli aastat usurändajana Livoonias.“ Niisama ei ole võimalik piiskopi rasket haavamist oletada tüliõiendamise puhul liivlastega a. 1212 (16.3): kroonika ei oleks jätnud säärast lugu mainimata. Pabst saab keerulisusest üle, lühidalt märkides raske haavamise kohta: „Das mag in Deutschland geschehen sein.“ Mis mõte on kõnelda piiskopi „raskest“

1) Vaata selleks ka „Eesti Kirj.“ 1922, lhk. 193, 217 ja lhk. 395 j. e. — minu arutused v-ndi B₂ puhul ja märkused piiskopi merehüda kirjelduse kohta.

haavast, kui see on saadud kunagi vanasti. Pealegi toimetas a. 1212 p. Philipp nii agarasti ja julgesti liivlaste lepitamise puhul, et juttugi ei või olla mõnest „vigasest“. Ei oleks ka kroonika mõnda endist, vana sündmust kirjeldanud nii üksikasjaliselt, nagu ta seda teeb siin, „kui ta (vahilt) raskesti haavati, olles oma palveis ööse müüril“.

Peab meeles pidama, et need rasked juhtumised piiskopiga, mida meelde tuletatakse piiskopi surma puhul, on võetud kõik a. 1215! Nii sündis piiskopi hoonete põlemine a. 1215 vara kevadel, varsti peale sakslaste sõjaretke Rotalasse (18.6). See süütamine näis kättetasu ja eestlaste kolme väe pealetungimise eelmäng sellesama aasta aprilli- — maikuul. Niisama on teine sündmus „vaenlaste keskel merel“ sellesama aasta ja Ojamaa reisi ning merehäda kirjeldusest Saaremaa rannal kergesti arusaadav. Kolmas sündmus (tertia vice), kõige tähtsam — lõpul mainitud piiskopi raske haav — kuulub niisama 1215. a.: on Riia piiramise puhul saadud haav!

Kõiki neid kolme 1215. a. sündmust loendab kroonika kui põhjusi, mis vanaldast piiskoppi väga nõrgendasid: Nad tulid kuhjatuna ning vaevast teda mereteel peale merehäda äärmiselt, niivõrt nõrgendades, et piiskopp ei jõudnud enam korralikult palvetada — ning peale Saaremaalt ärasõitu varsti hinge heitis, suutes vaevalt Ojamaa rannal viimast palvet pidada.

Meie seisukohalt vaadatuna on piiskopi haav arusaadav; on arusaadav ka, et algkroonikas ei võinud seista „a vigile graviter vulneratus est, cum esset in muro in orationibus suis“ — „vahilt raskesti haavatud“, vaid pidi olema „in vigilia“ — „öökorral olles“ mõttes, nagu seisab sellesamas peatükis „in vigilia Mariae Magdaleneae“ — „hilja õhtul“, „öövalvel“ (kirikukeeles „õine palveteenistus“).

Oma vahilt võis piiskopp vaevalt haavatud olla. Piiskopp oli liiga tähtis isik, et teda oma mehed haavata said kogemata, teda mitte ära tundes.

Osalt selgub meile ka saarlaste heatahtlikkus piiskopi ja ta saatjate suhtes: nad lubasid neid viibida 5 nädalat Saaremaa rannal „ues sadamas“. Saarlased keeldusid piiskopi meestele andmast toidumoonu, kuid muidu olid nad nende vastu korrektsed, isegi oma meestega tõreldes, et need haavatud piiskoppi alguses kimbutanud. Kuid piiskopp viibib üldse 5 nädalat rannal ning kaebusi edaspidistest kimbatustest ei kuule me mitte. Kroonika

tõendab, et piiskoppi saatmas olid 9 laeva. Et laevad vähemalt 50 meest mahutasid, nagu kroonikas teisel puhul tõendatuna leiame, siis pidi ligi 500 saksa sõjameest Saare rannal olema. Põhjust küllalt saarlastele ärevusse sattumiseks. Seda enam tuleb imestada saarlaste heatahtlikkust, kui asi neile selgunud. Arusaadav ka, et 500 mehel varsti nälg pidi kätte tulema, sest Riia-Ojamaa sõiduks võtsid nad vaevalt enam moona kaasa kui kaheks nädalaks. Kuid nad viibisid teel 5 nädalat!¹⁾

Igatahes paneb imestama sakslaste kaua-aegne viibimine Saaremaa rannas. Vaevalt võisid tormid nii kaua kesta juuni- ja juulikuul. Peab arvama, et sakslased viivitasid, et surmahädas vaevlevat piiskoppi mitte lainete vintsutada anda, ning täiesti soodsat tuult ootasid.

Saarlased olid haige piiskopi vastu lahked; temaga ühes oli ka Eesti piiskopp Theodorich,²⁾ kes vist hästi eestlastega sobida katsus. Piiskopp Philippi haiguse pärast andsid saarlased sakslaste võrdlemisi suurele sõjaväe-salgale ulualust oma sadamas, kuid 500 saksa sõjameest toita nad ei tahtnud ning lasksid neid „vee-leiva“ peal hea aeg vintselda.

* * *

Balti ajaloolased on pead murdnud piiskopp Philippi matusepaiga otsimisel. Uuemad uurijad baltlased, kes piiskopi rasket haavamist mitte ei tunnusta kui enne ärasõitu sündinut ning tema oigamist põhjendavad sellega, et torm ei lasknud teda palvetada, lasevad piiskopi Neroonia³⁾ asemel Verooniasse, s. t. Itaaliasse jõuda ning teda seal juhusliku põdemise kätte surra (Pabst,

---

1) Minule paistis imelik, et juunil nii rasked tormid Balti merel. Aseadmiral Pitka andmetel on nn. „jaanitormid“ Balti merel vahel tõesti õige rasked, nii et purjekaga mõndagi nädalat peab ootama.

2) See õige täieline kirjeldus piiskopp Philippi surmast ja juhtumisest saare rannal on pärit vist Theodorichilt, kes ta kroonika toimetajale edasi andis. Ei ole mingit põhjust arvata, et Läti Hendrik ise laevadel kaasas oli.

3) Ojamaa saare põhjaotsani, mida saarlased Öörö otsaks kutsumad (J. Hint'i teated), on Saaremaa Sõrva läänerannast 80 merepenikoormat. Lõunatuulel, mis mitte päris soodus, võis purjekas tunnis 6—8 penikoormat ära sõita. Nii oleks tarvitanud sõit purjel Sõrva rannast Ojamaa Öörö otsani ligi 10 tundi; kui piiskopp õhtul kell 9, mil tuuled juulil harilikult pöörduvad, välja sõitis, võis ta järgmisel hommikul kell 5 (6) jõuda Öörö randa, — mis vastab kroonika andmeile — oletusega, et piiskopp maandus Öörö otsas, mitte aga Ojamaa läänerannal Visbys.

Oleks sõit ulatunud Visbyni, siis ei oleks piiskopp kuidagi saanud maanduda järgmisel hommikul. Öörö otsast Visbyni on umbes 60 mere-

Hansen), kuid Gruber,¹⁾ L. H. kroonika leidja ning avalikkuse ette tooja, kuigi kiri Balti-Saksa „keelatud“ raamat oli, — Gruber on ühtlasi kõige sügavam ja asjatundlikum kroonika käsitaja. Gruber mõistab õieti: piiskopp jõudis Saaremaa rannalt „Ojamaale haigena hinges ja ihus“ — „in Gotlandiam apulerat animo et corpore aeger Episcopus“ (Scr. Rer. Livon. lk. 200). Muidugi ei saanud Gruber piiskopi „rasket haavamist“ siduda Riia piiramisega. Kuid ta tõendab oma rohkete teadmiste põhjal, et Philipp suri Ojamaal varsti peale saarele jõudmist, kuhu ta ka maeti. Ojamaa saare geoloogiline ilme annab meile õigust oletada, et kroonikas mõeldud kalju, kuhu piiskopi surnukeha asetati, Ojamaal leidus.²⁾

Ojamaalt Itaaliasse lasta rännata surmani haiget piiskoppi võib uurija, kes sugugi ei arvle kroonika andmetega ega haiguse loomuga.³⁾

Raske haavamine, saadud sõjariistast, viis keskajal harilikult surmale. Antiseptikat ega aseptikat ei tuntud ka kõige lihtsamal kujul. Niipea kui raske haav esimesel nädalal ei paranenud, viis edaspidine haiguse käik põdeja tavaliselt surmale — veremürgituse tõttu.

Kõige pikem aeg, millele võib vastu panna põdeja rasket haavast saadud veremürgitusel, võib kesta kuu, kõige enam kaks. Piiskopp Philipp kannatas kuus nädalat välja, — mis õige palju, tema iga arvesse võttes. Arusaadav, et piiskopp viimastel päevadel enne surma, vintsutatud hirmsaist külmavärinaist ja kõrgest palavikust, vaevalt sai palvetada ning Ojamaale jõudes mitte altarile ei saanud astuda, vaid kivil lamades viimast palvet tegi. Teel palvepaigast Neroonia kloostriisse Ojamaal heitis piis-

---

penikoormat. Selle tee oleks piiskopp pidanud purjetama vastu tuult, s. t. nad oleksid pidanud ristlema, mispärast neil sõiduks Ööröst Visbyni umbes 10 tundi oleks pidanud ära kuluma. Visbyni oleks piiskopp sellepärast jõuda saanud umbes kell 4 peale lõunat — järgmisel päeval, mis aga ei vasta kroonika andmeile.

Silma torkab Öörö ja Nero(nia) sarnasus eriti täishäälikuis.

1) Gruber oli Hannoveri linna arhivaar, nii siis vabam Balti mõjudest.

2) Üksikasjaliselt valgustab Neroonia (Veroonia) küsimust Gruber op. cit. Hillisemad uurijad ei ole toonud siia midagi uut.

3) Tuvikesevisioon „üle Alpide“ ei tähenda midagi: sellega tahetakse vaid mõistu ütelda, et Rooma poolt, paavsti lähedusest tuli ingel tuvikese näol lahkunud piiskopi hauale.

kopp hinge.¹⁾ Arvatavasti ei purjetanud piiskopp oma kaaslastega mitte Ojamaale Visby linna alla, mis palju pikemat aega oleks võtnud, vaid maandus Ojamaa idarannal. Nad sõitsid Saare rannalt välja „vigilia Mariae Magdalenae“ — hilja õhtul ja jõudsid Ojamaale „sequenti mane“ — „järgmisel hommikul“; nii ruttu võisid nad soodsal tuulel jõuda vaid Ojamaa idaranda.²⁾

Ütlust kroonikas „stans in lapide altaris“ ei tule meie arvates mitte mõista, nagu oleks piiskopp randa jõudes läinud kirikusse ja „seisnud“ altaril ning seal palvetanud. Vaevalt võis maale jõudmise kohal idarannas olla kirikut. Pealegi ei ole kiriku altaril mitte kivi, mille peale astuda. Peab järeldama, et see juhuslik rannakivi, mille peale surmani haige piiskopp maale tulles asetus palves, pärast altarikiviks, mõne kiriku altari aluseks pandi piiskopi mälestuseks. Seda oletust kivist toetab ka piiskopi maandumispalve lõppsõna: „ning meid tagasi juhtinud sellesinatsele kindlale kivile.“

* * *

Kogu sündmustik on siin lahendatud: piiskopp Philipp „raske haavamine“ Riia piiramisel ning tema surm Ojamaal laseb meid aimata, mäherdune vägev hoop oli Riiale resp. sakslastele eestlaste pealetungimine 1215. a. kevadel, mis lõppes Riia vihase piiramisega ning allaandmisega. Sissepiiratud Riia kindluse kaitsjate häda ründajate eestlaste käes pidi olema tõesti suur, kui piiskopp ise müürile ilmus kaitsjaid julgustama. Piiskopp Philipp oli Riia piiskopi Alberti asemik: ta oli sakslaste kõrgem juht, vürst ja valitseja, ümbritsetud keskaja kiriku maagilise võimuaureooliga. Piiskopp Philipp oli liiga tähtis isik, et ta võis kuhugi ilmuda juhusliliselt ja et teda võisid tema mehed, vahid kogemata haavata, pealegi raskesti haavata: piiskopiga ühes käis tema „kaaskond“ ka sõjas. On selge, et Riia piiramisel eestlastelt sündis, mis tavaliselt seesuguseil katastroofilisil hetkil pidi sündima: Piis-

1) Gruber tähendab: „Enam kui viljalt vintsutatud-väsitatud meresõidust ja vaenulistest kimbatustest, ei püüdnud (piiskopp) mitte kaugemale mereteele, vaid pidas tarvilikuks mõnes lähedas oma ordu kloostri ulualust otsida.“

Hansen tähendab (Script. Rer. Liv. lk. 196): „Nun fand Arndt in Dav. Werners Auszuge aus Heinrich, dass Philipp von Ratzeburg in einem Kloster auf Gothland begraben liege, dessen Namen er uns verschweigt.“

2) See võis Ojamaa põhjanurgas, nüüdses „Färö's“ olla.

kopp Philipp arvas tarviliseks isiklikult ilmuda müürile öisel ägedal pealetungimisel, Riia kaitsevallile, et nõrkevaid kaitsjaid ergutada oma isikliku julgusega ning jõudu-julgust jagada neile oma maagilise võimuga. Selle juures sai ta raskesti haavata, mis on tunnistuseks, et piiskopi haavamise järele Riia varsti alla andis ja piiskopp võimalikult varsti Riiaast lahkuma ruttas, et saada ravitsust Saksas parematelt arstidelt.

Eestlaste pealetungimine, Riia kantsi ründamine a. 1215. „kolme väega“ oli nähtavasti nii kohutavalt muserdav oma löögijõu ning tagajärgede poolest, et ta omal ajal sakslastele kohutava võimsa nähtusena paistis, millepärast selle sõjakäigu plaan eesti sõjaplaanina saksa strateegide käsitusel aset on leidnud ning püsima on jäänud kroonikas. Ei saadud seda plaani ära jätta ega maha kustutada, vähemalt mitte 13., 14. aastasajal: ta kajab liiga elavana, tähtsana kõikide meeles-mälestuses, — nagu ei saadud ära jätta, ära kustutada kroonikast märkust Eesti väga ilusaist põldudest, — mälestused neist olid liiga värsked, mõjuvad.

Lembitu nimetus Vytautas'eks — Victoriks, ühtlasi see 1215. a. eesti sõjaplaan on lülid muinasgigandi torsost, siiski nii reaaltõelisest oma elulise asjalikkusega, et nende lülide abil giganti ennast täies suuruses kujutella võime! Palju peab ära kaapima kõntsa ja muda, millega loobitud see torso, millega tahetud kinni matta ta kuju, et varjata ta suurust ning teha temast tühine, naeruväärt moonutus!

Kõigi Saksa ordu ajaloolaste kiuste ning aastasadade murendamise kiuste on lõvist alal hoidunud küüned ja armid nende küünte löögist, ja — *ex ungue leonem!*

* * *

L. H. algkroonika on kirjanduslise teosena oma aja sünnitus, kannab oma aja muljet ning mõjutusi, nii vaimlisi, poliitilisi kui ka üldkultuurilisi. Oma aja põrutavad eluavaldused ei saanud olla jäljeta kroonikas.

Üks niisugustest kõmulistest sündmustest oli Daani kuninga vangistamine a. 1224 Saksi rüütlite läbi.

Peale Paala lahingut tõusis sakslate, Saksi rüütlite kõrkus ning jultumus Daani kuninga vastu; nad hakkasid Valdemar II Seir'i (Võitjat) lausa narrima. Kui a. 1224 Eesti üldine vabadusliikumine äpardus, tundsid saksi mehed end Balti rannul ülemeelelistena ning said toime tolle aja kohtagi mitte hariliku julgustükiga: nad haarasid Daani

kuninga, kui see oli oma mail jahil, ööse osava üllatusretke abil vangi, viisid ta sala Saksimaale ning panid ta seal puuri terveks aastaks. Paavst Honoriusse tugeval toetusel, kes üldiselt daanisõbralik, läks korda Valdemar a. 1225 jõuluks saksilaste vangist vabastada.

Selle avantüüri mõjul on meie arvates kirjeldatud Lembitu vangistamine Leoles saksa rüülitelt üllatusretkel 1215. a. kevadel, määrasest üllatusretkest me pikemalt kõnelime vahelekiilundi A₂ lahendamisel. Me näitasime, et niisugune Lembitu vangistamine kroonikas antud oludel mitte võimalik ei olnud. See kirjeldus Lembitu vangistamisest on pärastine ordu luuleline sepitsus, milleks neid avatles Daani kuninga Valdemari II, Lembitu poolehoidja, vangistamine.

Et Läti Hendriku kirjas niisuguseid suggereeritud sündmusi kirjeldatuna leiame, selle peale on juba Balti arvustajad tähelepanu juhtinud.

Rügeni slaavlaste kuulsas Arkoona kantsis oli suur, määratu kohutav kuulus slaavlaste Svanevite jumalakuju. Daani kuningas Valdemar I tormas a. 1169 kantsi ja võitis rügenlased ära. Kui daanlased-kristlased Svanevite kuju puruks löid, imestasid rügenlased väga, et jumalateotajatega midagi ei sündinud ning et jumalakujust¹⁾ verd ei jooksnud.

Selle loo oli L. H. lugenud Saxo Grammaticus'e kroonikast, mis ta peale nähtavasti väga mõjunud. Jõudes isiklikult Eestimaale Järvasse ristijana, leiab Läti Hendrik Ebavere mäel ilusa metsa, püha hiie, „ja üks preestritest (Läti Hendrik) läks sinna sisse ning raius seal tehtud kujud ja sümbolid (imagines et similitudines) puruks, ja (eestlased) imestasid, et nendest ei jooksnud verd, ning uskusid preestrite jutlust seda enam.“

Hildebrand (op. c. lk. 14) tähendab õigusega, et siin L. H. kirjutus on sooritatud „nach grossen Vorbildern“, s. t. eestlaste hiites ei olnud jumalakuje, eestlastele oli jumalate antropomorfiseerimine põhimõtteliselt võõras, nagu teisal olen selgitanud. Kuid Läti Hendrik tahab ka midagi pörutavat, hämmastavat toime panna, mis oleks vääriiline omal ajal kristlaste keskel väga kõmulisele juhtumisele Svanevitega Arkoona kantsis 1169. a. — ning kombineerib sündmuse kuulsas Ebavere pühas eesti hiies, kuigi ta tõelusi peab väänama.

1) Dahilman I, lk. 296.

Eesti muinasusk oli rajatud hoopis teisele alusele kui Lääne-Euroopa rahvaste, eriti germaanlaste ja slaavlaste muinasusk.¹⁾ Eestlastel olid oma usukujud Kristuse sündimise ümber juba kindlaks kujunenud. Tolle aja mahajäänud Euroopast, niisama Euroopast kuni 10. aastasajani ei olnud eestlastel resp. Soome hõimudel midagi laenata. Euroopa oli liiga killustatud ja liiga vähe arenenud. Tolle aja kultuuritsentrid olid Uural-Altai mõjukond, Hindostani kultuurikond, India ja Musta mere ja Vahemere ümbruskond. Sealt käisid muistse aja kultuurilained välja. Meie muinasteadlaste oletused suurest kultuurilisest laenust, mida Muinas-Eesti teinud Lääne-Euroopast, on sellepärast alusetu; neid on raske faktiliselt sündinutena oletada, sest Lääne-Euroopal ei olnud kuni 10. aastasajani midagi palju anda.²⁾

Eesti muinasusk, rajatud taoistlikule ilmavaatele, ei tunnustanud eriti mitte kehastatud kujusid „jumalatele“; Ebavere hiies võisid olla vaid sümbolid: riidelipukesed pühil puil.

* * *

L. H. algkroonika pärastist ümberredigeerimist on avatlenud ka muud motiivid, on avatlenud võib-olla algtoimetajat Läti Hendrikut ennast. Millal L. Hendrik suri, ei ole teada. Bielenstein³⁾ väidab ühe algkirja põhjal, et ta veel a. 1259 elas; nii siis suri ta ligi 30 aastat hiljemini kui ta ülempiiskopp Albert, kelle auks ta algkroonika kirjutanud. Me tähendime, et kroonika Lembitu surmani kannab teist ilmet kui kroonika lõpposa. Esimene osa on kirjutatud enam kroonika, arhailises stiilis. Teine osa on enam poliitilise kihutuskirja laadi Daani kuninga vastu, kus Eesti ajaloo fakte niipalju käsitatakse, kui palju nad selle kihutuskirja otstarbele soodsad; selle osa stiil on kergem, vähem valitud.

Pärastisel redaktsioonil võis Läti Hendrikule paista, et ta endisi sündmusi liiga tähtsalt oli valgustanud, Eesti võimu liiga kõrgeks hinnanud.

Kui kergesti ning ruttu muutuvad vaated sündmuste kohta, võime näha omal ajal. Narva võtmine 1919. a. meie vabadussõjal, niisama landesvehri löömine 1920. a. paistsid

1) Vaata selleks mu kiri „Eesti Kirjandus“ 1916—1918 „Soome sugu usk“.

2) Võrdle ka „Eesti Kirjandus“ 1921, lk. 366 jj.

3) Bielenstein op. cit. lhk. 59.

sündmuste ajal paljudele märksa suurema tähtsusega kui paarkümmend aastat hiljemini, kus olud eestlastele ehk vähemsoodsaks muutunud. On palju vastasrinnast, kes neid sündmusi tähtsusetuks hindavad üldsündmuste reas.

Niisugune sündmuste ümberhindamine näib L. H. kroonikas sündinud olevat paarkümmend aastat pärast Lembitu surma, millega meie arvates lõppes algkroonika esimesel väljaandel.

Kõige selgemini näib tõestavat meie väidet 25.2 tänu- ja kiidulaulu paigutamine.

See kiidulaul, algades sõnadega: „sic, sic maris stella“ ja lõppedes sõnaga „Amen“, on kokkuvõtte sündmustest, mille lõpul seisab „Lembitus Vytamas'e“ surm ning ühtlasi kiidulaul Neitsi Maarjale kõige toetuse eest. Kuid kõige tähtsamal mõõdul on ta kiidulauluks kroonika kirjutaja ülemale, piiskopp Albertile, kes kõige selle määratu raske teoga korda saanud.

See kiidulaul on asetatud imelikul viisil 1221. a. sündmuste ritta ja nimelt ühe Daani kuninga käskjala Godeschalk'i, kuninga diplomaatilise agendi, Riias välja saatmise taha, mille juures kroonika teise osa stiilis kõik Daani kuninga diplomaatilised sobitused Eesti alal näidatakse selle kuninga häbematu intriigidena, kihutuskirjale omase sõnaderohkuse ja sihiliku liialdusega. Suure kahjurõõmuga märgitakse kroonikas, et selle agendi püüded täiesti ebaõnnestusid ning et temaga isiklikult Riias väga jultunult talitati: „Ja vaidlesid tema vastu kõik kogu Livooniast, nii liivlased kui lätlased, eriti aga sakslased sel mõõdul, et isegi kaupmehed temale keeldusid andmast lootsi, nii tema sõidul Ojamaalt Liivisse kui ka tagasisõidul Liivist Ojamaale. Ja hoopis põrutatuna jättis ta Liivi ning purjetas laiale ja suurele merele; sõidul ilma tüürimeheta pildusid teda merel vastutuuled; ja et ta oli tulnud Liivisse vastu tahtmist sellele, kes tuuli käsutab, siis tõusid, nagu ta ära teeninud, vastutuuled ega paistnud temale õiguspäike, sest et ta oli haavanud Mariat, selle ema, keda hüütakse meretäheks, mispärast see ei näidanud temale ka kindlat teed. Niiviisi aeti mainitud (daani) rüütel Liivist ja ta pööris tagasi Daanisse, ära üteldes edaspidi-seks Daani kuninga asemiku (advocatie) õndsas kohast neitsi Maria maal.“

Nüüd järgneb tuntud kiidulaul Püha Neitsi Mariale.

Kuid kuidagi ei vasta selle sündmuse tähtsus — ühe daani agendi tagasimineku — kiidulaulu suurele tähtsusele. Seda vähem põhjust oli sündmust ülistada suure kiidu-

lauluga, et kogu sündmuste reas Daani agendi äpardus, täiesti juhuslise episoodina, siin meelega üles puhutakse ja ajalooliselt valesti valgustatakse! Kohe peale kiidulaulu lõppu 25.3 peab kroonika tunnistama, et daani diplomaatilise agendi külm vastuvõtmine sugugi üksmeelselt ei sündinud, vaid just vastupidi: Riia kodanikud ja kaupmehed ühes osa liivlaste ja lätlastega lõstsid mässu sel puhul (a. 1221), ja üksnes ülikaredate abinõudega suutsid saksa ordumehed mässu summutada. Riia linn lõi juba siin pärismaalastega ühte, ühiseks väljaastumiseks saksa orduvõimu vastul. Ei olnud siis mingit põhjust kiidulauluks, vaid just ümberpöörduvalt — põhjust küllalt kurtmiseks, seda enam, et varsti kogu Eesti kihama hakkab üldises vabaduseliikumises a. 1221(2)—1224!

See kiidulaul 25.2 ei sünni ka sisuliselt kohale, kus ta seisab.

Tähele pannes, et loendi lõpul seisab Lembitu surm, peame arvama, et Lembitu surm oli algkroonika, kroonika esimese redaktsiooni lõppsündmuseks, millele järgnes kiidulaul!

Võttes kiidulaulus loendatud suuri tegusid kuni 1221, ära jättes need, mis pärastisel redaktsioonil hilisematest aastatest täiendatult loendisse kantud, saame järgmise sündmustikuloendi:

„Kas ta (jumal) ei ole karistanud, kui ta Polotski suurt kuningat Vladimiri rabas äkilise surmaga, kes tuli Liivimaale sõjaväega“ (a. 1216).

„Kas ta ei ole hukanud Suellegate't kui ka teisi paljusid leedulaste ülemaid ja vanemaid“ (a. 1205).

„Kas ei ole surmatud riiglastest ega langenud Ako, kes oli kord ebaustavate Holmi liivlaste ülem, ühes paljude teistega“ (a. 1206).

„Kas ei ole Russin, lätlaste vanem, hukka saanud Dabreli kantsis“ (a. 1212).

„Kas ei ole langenud ning surma saanud katku ajal kõik Turaida vanemad, keda peeti ebaustavaks“ (a. 1212).

„Kas ei langenud ning saanud surma Turaidas riiglaste käe läbi kõik Saaremaa vanemad kui ka (vanemad) rotalaste maakonnist“ (a. 1211).

„Eks ole langenud ning surma saanud riiglaste käe läbi Lembitus Vytamas ühes teiste tema ebaustavate vanematega Sakalas“ (a. 1217).

„Vaadake, kuidas Jumalema helde on nende vastu, kes teda ustavuses teenivad Livoonias.“

Selles kokkuvõttes selgub õige kujukalt Eesti sündmustiku tähtsus algkroonikas kuni Lembitu surmani, eriti Lembitu Vytamas'e tähtsus, kes on paigutatud selle tähtsa aja-järgu sündmuste lõppu. Loendi alguses seisab imelikul viisil Polotski „kuninga“ Vladimiri surm! Kuid Polotski Vladimir suri appi tulles Lembitule oma vägedega: ta oli sakslastele kahjulik niipalju, kuipalju ta Lembitut toetas, temaga kaasa töötas. Avateles ju just Lembit teda Riia piiramisele 1216. a. kevadel. Iseenesest oleksid saanud sakslased polotsklastega sobima, nagu nad pärast tõesti saidki.

Nii siis on sakslaste resp. piiskopp Alberti vastaste loendi esimesel kohal Lembitu tugev liitlane ning viimasel kohal peavastane Lembit ise „oma teiste vanematega Sakalast“!

Suellegate, Russini ja teiste langemise mainimine selles loendis on seotud sündmustega, mis otsekohe puutusid eesti ajaloosse, õigemini — faktidega, mis nõrgendasid Lembitu võimu. Loomulik, et kiidulaul 25.2 järgnes peavastase surmale.

On silmapaistev: pärastisel redaktsioonil on lugeja huvi eesti ajaloo suhtes pööratud teisale, eriti Daani peale. Eesti sündmustiku tähtsust, mis algkroonika esimesel redaktsioonil liiga mõjuvana oli kirjeldatud, on teiskordsel „väljaandel“ „väiksestatud“ nii vahelekiilunditega, ümberpaigutamisega kui ka Daani asjade liialise rõhutamisega. Kaugema ajaloo perspektiivil, hilisemal kainemal sündmuste sünteesil on Läti Hendrik ise võib-olla oma esimese kroonika ümber toimetanud.

* * *

Ei või ju salata, et mõned sündmused algkroonika esimeses osas, eriti, mis puutuvad eesti ajaloosse, üllatavalt tähtsa rõhuga on toonitatud. Nii on lugu näiteks Viljandi esimese piiramisega 1211. a. kevadel. Kroonika algab erilise peatüki järgmiste sõnadega: „Anno incarnationis Dominicae 1211 (1210) Praesulis Alberti XIII facta est obsidio prima Castris Viliendi in Saccala a Teutonicis, Livonibus et Letthis“ — „Issanda lihakssaamise aastal 1211, piiskopi Alberti valitsemise 13. aastal, sooritati Viljandi esimene piiramine sakslastelt, liivlastelt ja lätlastelt.“

Sündmuste nimetus esikohal ja sündmuse enda varustamine aasta-arvuga annab Viljandi piiramisele erilise tähenduse, mida tõstab veel enam valitud ütluseviis. Kroonika toimetaja nihutab „Viljandi esimese piiramise“ sündmuste reast välja erakorralisena, pöõret-

tähendavana. Viljandi esimese piiramise tähtpäeva nimetamine sünnib sihilise rõhuga: see on ainuke sündmus Eesti algkroonikas kirjeldatud eesti ajaloost, kus sündmus niisuguse aasta-arvuga on ära märgitud. Läti ega leedu sündmuse ei ole aasta-arvuga märgitud. Üldse on 5 korda¹⁾ L. H. kroonika aasta-arvu üles tähendatud; nendest käivad kolm eesti ajaloo kohta, kaks saksa ajaloo resp. Rooma kiriku ajaloo kohta.

Teised aasta-arvud eesti ajaloost märgivad vaid aastat üldse, milles sündis teatav juhtumine, mida rõhutatakse. Nii näiteks ei märgita 1212. a. (16.) (Turaida kolmeaastane rahu eestlastega) mitte aasta-arv selle sündmuse puhul, vaid piiskopi tegevuseaasta kirjelduse alal — annus erat Dominicae incarnationis 1211 (1212). Niisama sünnib see ka a. 1224 peale üldist rahu eestlastega revidendi Moodena piiskopi Vilhelmi kutsumise puhul — a Christo nato 1224.

Saksa resp. Rooma kiriku ajaloost on märgitud aasta-arvuga p. Alberti pühitsemine-õnnistamine piiskopiks, s. t. sündmus ise niisugusena: anno Domini 1198 venerabilis Albertus Bremensis canonicus in Episcopum consecratur (3.1); teine sündmus on suur Lateraani kontsiil a. 1215 (19.7), kus aasta-arv on seotud sündmusega: „Annus erat Dominicae incarnati 1215 celebratum est concilium in ecclesia Romana.“

Nii siis on üksi kolm sündmust sündmustena märgitud aasta-arvuga: piiskopp Alberti ametisse-õnnistamine 1198, Viljandi esimese piiramine a. 1211 ja Rooma Lateraani kontsiil a. 1215. On kahtlemata selge igaühele: neid sündmuseid tahetakse eriti rõhutada, välja tõsta kogu sündmuste reast neljakümnenelja aasta jooksul, mille kohta käib kogu kroonika. Viljandi esimene piiramine on asetatud Alberti piiskopiks saamise ja Rooma üleilmse Lateraani kontsiiliga selle poolest ühele astmele! Seda enam üllatav on Viljandi esimese piiramise rõhutamine, et ta õieti äpardus ning temale suur Lembit-Meeme muserdav sõjakäik sakslaste vastu järgnes!?

* * *

Arusaadav, miks pärastpoole sündmuste kainemail ja kaugemail vaatlusel kroonika toimetajal kroonika järg-

---

1) E. K. 1922 lk. 187 on tähendatud 6; kuid tuleb vahelekiilutuks lugeda piiskopp Bertoldi surma aasta 1198 ning leedulaste retk Eestisse a. 1204. Selles on Balti ajaloolased pea ühel arvamusel.

mistes väljaannetes tarvidus tekkis sündmustikka ümber moodustada. Nagu eel tähendatud, arvame meie, et L. H. kroonika vähemalt kolm korda on välja antud. Esimene kord peale Lembitu surma, määrane väljaanne lõppes 25.2 kiidulauluga (algkujul). Teine väljaanne ulatus 29. 8 a. 1226, kus mahutatud kroonika esialgne lõppsõna. See osa sisaldab peaaegselt eesti üldist vabaduseliikumist 1222.—1224. a. ja Moodena Vihelmi revisioonikäiku Eesti alal, Eesti vabaduseliikumise põhjuse uurimiseks ning korra jalaleseadmiseks resp. ordumeeste ülekohtu-valitsuse piiramiseks. Ses osas on püütud näidata, et Eesti 1222.—1224. a. mäss oli sihitud vähem sakslaste vastu kui daanlaste vastu. Ühtlasi katsutakse näidata, et sakslased Eesti alal sõjaliselt tegutsema olid sunnitud vähem eestlaste eneste vastu kui daanlaste ja ka venelaste vastu. Selleks on 1219. aasta sündmustikust välja jäetud eesti sõjaretk Riia peale, mille sakslased Saksi hertsogi Albrechti juhatusel tagasi tõrjusid, saades toetust daani laevaväest, kus Daani kuningas piiras Saaremaad, takistades saarlasi mandri eestlasi merel toetamast.

See Daani tähtis abi sakslastele 1219 on kroonikas täiesti maha vaigitud, nagu on maha vaigitud samane Daani abi Paala lahingu puhul. Kroonikas mainitakse vaid Tallinna okupeerimist sel aastal (1219) Daani kuningalt, kuid et Daani kuningas Tallinnasse tuli Saaremaa piiramiselt ja sakslaste toetamiselt merel, sellest ei lausu kroonika poolt sõnagi! Nagu kroonika kokkuseadest märgata, on 23.¹ ja 23.² vahelt sündmusi välja jäetud.

Kroonikas 22.¹ (a. 1218) on küll selge sõnaga öeldud, et Daani kuningas sakslaste palvel lubas tulla laevaväega järgmisel aastal (a. 1219) Eestisse toetama sakslasi võitluses eestlastega (ja venelastega), kuid et ta tõesti 1500 laevaga tuli ning sel ajal Saaremaa piiras, kui eestlased Riia alla tungisid, see episood on välja jäetud: Riimkroonikas leiame mainitud sõjakäigu pikemalt kirjeldatuna. Daani kuninga ilmumine Tallinna alla Saaremaa piiramiselt oli nähtavasti mandri eestlaste kokkumäng, mis sakslasi üllatas. Igatahes on selge tendentsiga loodud mulje, nagu oleksid daanlased Eesti peavaenlased ning et vaenuvanker Eesti mail ei saanud puhata daanlaste (ja venelaste) pärast.

Kui suure heameelega on kirjeldatud saarlaste saksasõbralik tegutsemine suure eesti mässu 1222—1224 puhul, kus nad äraandlikult Eesti üldhuvide vastu töötasid Saksa kasuks ning Eesti-Vene väed juhtisid Riia pealt — Tallinna

peale daanlaste vastu. Piiskopp Albert, ära kasutades saarlaste antagonismi mereteil, oli peale 1219 nad saanud oma politika poole.

Kolmas kroonika väljaanne sai lisaks Saaremaa äravõtmise sakslastelt.

Riia kaupmehed said Moodena piiskopi, tema Ojamaal viibimise ajal, niikaugele, et see saarlastele risticõja kuulutas, kuigi piiskopp Albert saarlastele nende saksasõbralise politika eest esiotsa nähtavasti puutumatus oli lubanud. Kuid Riia kaupmeestel olid saarlased ees nende Hansa loomise püüdel Novgorodiga: neid tuli igal tingimusel kõrvaldada. 1226.—1227. a. talvel tehakse Saare vabadusele ots peale. Piiskopp Albert ise oli sõjaväega ühes tulnud saarlastele (tema toetajatele!) seda mõrudat „pilli“ meeldivamaks tegema.

Saaremaa vandus alla: tema mereõigused võtsid sakslased üle. Nüüd avanes võimalus sakslastele viimast Balti merevõimu hävitada. Juba järgmisel suvel, 22. juulil 1227, andsid Saksi vürstid Daani kuningale Valdemar II (Võitja!) viimase hoobi! Bornhövede lahing oli pöördepunktiks daani ajaloos: Daani kui suurriigi päevad olid loetud. Järgmisel aastal kihutasid sakslased Daani võimukandjad Tallinnast minema, peale hirmsat verepulma Daani ja Daani kuninga eesti soost vasallide kallal. Saaremaa äravõtmine ja Bornhövede lahing olid pöördepunktis Balti ranna rahvaste elus. Merevõim ja rikkus läks täiesti saksa Hansa kätte. Saksa kaupmehed võisid nüüd talitada mereteil takistuseeta: ei olnud enam Eestit ega Daanit neid segamas. Lüübekist oli tee Novgorodini vaba Saksale, — kindel äriühisus ei lasknud kedagi vahel teenima, võimuga kõrvaldati kõik võistlusekatsed!

* * *

Me näeme, kui mitmekesised olid ajajärgud Eesti ajaloos, millest kroonika meile kuulutab, ning kui mitmekesiseid välismõjusid pidi kroonika toimetaja läbi elama, mis ei saanud muljet avaldamata jätta kroonika uutel redigeerimistel.

* * *

Siin oleme vaadelnud mõjutusi, mis vajutasid ilme kroonikasse, mõjutusi, mis Läti Hendriku eluajal ta kroonika üksikuile väljaandeile teatava tendentsi andsid, vähemalt anda võisid.

Järgmine kord juurdleme sündmusi, mis mõjutanud vahelekiilundeid, palju hiljemast ajast.

Need sündmused kajastuvad üksikutes vahelekiilundites ning käsitlevad: a) surnukehade kuhjamist (A₁); b) lasteröövi ja tapmist (B₂) ning ütlust B₂: „nad kavatsesid (eestlasi) niikaua sõjastada, kuni need tulevad rahu või ristimise otstarbel, niipalju kui neid üle jäänud, või nad sootuks hävitada maa pealt“.

J. Luiga.

Liivi rahva olevik.

I. Üldised andmed.

Liivi rahvas kuulub soome sugu rahvaste perre ja alustab oma iseolemise lahkumisega teistest lääne-soome hõimudest ja asumisega Läänemere maile. Esimesed täpipealsemad ajaloolised teated liivlastest annab Läti Hendrik. Tema päevil ulatus liivi ala mööda Riia lahe ja Läänemere rannikuid, alates põhjemalt Salatsi jõe kuni Meemeli jõe suuni. Ligemaiks naabriteks liivlastele olid lätlased, otse selja taga idapoolsel sisemaal, ja vennasrahvas eestlased põhja pool, Riia lahe rannal ja üle mere Saaremaal. Liivlaste ja lätlaste kõrval kõneleb Läti Hendrik ka kurelastest, kes asunud Kuramaa poolsaarel. Praeguse aja teadlaste arvamine kaldub pidama kurelasi liivlaste läänepoolseks hõimuks, igatahes aga mitte lätlasteks, nagu arvatakse seda mõnel pool teatud kitsarindluses.

Oma maakonnad on olnud liivlastel ja kurelastel, oma kindlused ja laevastikud, oma vanemad. Nii olnud Läti Hendriku järele liivlastel neli maakonda, kurelastel viis, seega kokku üheksa (eestlastel — võrdlemiseks — ka üheksa). Liivlaste maalinnade arvu Läti Hendrik ei anna, aga kurelastel üksi teab ta neid juba seitseteistkümmend, eestlastel nelikümmend.¹⁾

Liivi-Kure-Saare esineb tol ajal tihti nagu kolmiknimi — nii elav on läbikäimine hõimude vahel ja nii sagedad nende ühised ettevõtted, eriti sõjalised, need tuntud röövkäigud Läänemere rannikuile. Aga kõik see kaob, kui tulevad 13. aastasajal sakslased mõõgaga jumala-arms-

---

1) Läti Hendriku andmed liivlastest on kogunud hiljuti Harry Mora kirjutusesse „Läti Hendriku teated liivlastest“; varemini on neid esitanud mitmed teisedki.

tust kuulutama. Liivi vanemad Kaupo ja Atso võtavad ristiusu vabatahtlikult ise omaks, Kaupo teeb reisi ka Rooma paavsti juurde ja võitleb koos sakslastega lätlaste ja eestlaste vastu. Aga seegi ei too ta rahvale kasu: sakslased vaatavad liivlaste peale ikkagi kui allaheidetud orjarahva peale, sunnivad neid alati sõdima ja nõrgestama asjata oma rahvuslikku jõudu. Küll tõusevad siis võidetud alguses veel mitu korda vihasele mässule — veriseimad leheküljed liivi ajalooist leiavadki igavese peegelduse Läti Hendriku ladinakeelseis ridades, — kuid mässajate jõud murtakse ikkagi ja maa päriselanikud orjastatakse. Sellest peale algab tugevasti nõrgestatud liivi rahva järjekindel lätistumine aastasajad läbi kuni meie päevini, kus kuulsa minevikuga ajaloolisest rahvast on jäänud järele vaid riismekesed. — — —

Olevikus asub liivlasi ainult veel Kuramaa poolsaare ülimal ninal, Vindavi linnast mööda randa mõnikümmend versta idamale, umbes 50—60 versta pikkusel rannaribal. Veel a. 1846 leidis akadeemik Sjögren 22 liivlast ka tollaegses Vene Liivimaa kubermangus Salatsi jõe piirkonnas ja tegi siin keelelisi ülestähendusi. Aastaks 1858 oli Salatsi liivlaste arv kahandunud kaheksani ja a. 1888 ei leidunud seal liivlasi enam ühtki.

Liivlaste arvu määrab kindlaks Vene valitsuse ametlik statistika a.-st 1865—2313 peale!), a. 1888 on liivlaste arv tõusnud 2873-ni, hilisemast ajast puuduvad täpisead teated. Aga mitmelt poolt oletatakse põhjusega, et ilma sõja lahtipuhkemisel a. 1914 võis liivlaste koguarv tõusta juba kaugelt üle 3000. Ent Läti valitsuse poolt kevadel 1920 korraldatud rahvalugemine konstateerib ainult veel üle 900 liivlase. Tegelikult võiks olla nende arv ikkagi küll veidi suurem: paljud liivlased on rahvalugejate poolt lätlastena üles tähendatud. Ometi jääb vist liivi keelt veel oskajate liivlaste koguarv nende oma kodustes küldes meie päevil vahest siiski vähe alla paarituhande. Kuid palju liivlasi on paisatud peale selle koduküladest kaugele võõrsile — eriti Ameerikasse ja Venemaale, — ja nende arvu vähegi kindlamalt ära määrata on võimata.

Liivlased elavad oma rannikul külade kaupa. Kõiki külasid kokku on kaksteistkümmend, või õigem üksteistkümmend, sest viimases külas — Mustanõmmel — ei leidu enam kümmetki liivlast saja lätlase kohta. Liivi

1) Aastal 1847 teab Hillner umb. 2000 liivlast, a. 1879 on Waldhaueril neid 2400.

külad oleksid nende järjekorras läänest ida, Vindavist Domesneesi poole: Luuž, Piza, Iira; Uužkila, Siikrög, Ire, Koštrög, Pitrög, Säänag, Vaid, Kuolka (ja Mustanumm). Nendest kuuluvad kolm esimest küla administratiivselt Popeni (liivi Puoip) valda, teised üheksa — Dondangeni (lv. Duonig). Kõik külad on rannast mõnisada sammu eemal esineste liivaküngaste taga. Tagapool külasid taas vahelduvad okaspuu- ja segametsad heinamaadega ja vesised orukesed liivaseljandikkude = liivi „kaangaritega“. Ja alles nende taga seisavad esimesed puhasläti elukohad, harilikult rannast ikka mõne versta kaugusel.

Keeleliselt jaguneb liivi kahte murdesse: Puoip-valla külad moodustavad n. n. lääneliivi murde, Duonig-valla omad — idaliivi. Väiksemaid lahkuminekuid esineb aga pea igas külas. Liivi keele teadusliku uurimise alustas Peterburi akadeemik Sjögren, kes tegi selleks kaks reisi, a. 1846 ja 1852. Aga ta suri, töö pooleli jättes. Selle lõpetas ta järeltulija Teaduste Akadeemias, Wiedemann, kes viibis liivlaste juures a. 1858. Nende kahe mehe töö saadusena ilmusid siis a. 1861 liivi keele kirjeldav grammatika ja liivi-saksa, saksa-liivi sõnastikud. Wiedemanni kaastegevusel ilmus a. 1863 (teine trükk a. 1880) ka liivikeelne Matteuse evangeelium Londoni Piibliseltsi väljaandel liivi koolmeistrite Koštrögi Pollmann'i ja Piza Prinz'i ning selle poegade tõlgituna — kuni kõige viimase ajani ainus liivikeelne raamat. Kolmanda keeleuurijana sõitis liivlaste juurde a. 1888 tolaeagne Helsingi ülikooli dotsent Setälä, kes uuris liivi keelt õieti esimesena meieaegse keeleteaduse nõudeile vastavalt ja kogus peale selle veel üle 80 muinasjutu, 140 vanasõna, 110 mõistatust, pulmakirjeldusi, 20—30 rahvalaulu jne. Kahjuks on kõik need kogud siia maani avaldamata, ainult keelelised materjalid on prof. Setälä põiminud oma „Ühissoome häälikute ajalukku“, peale selle on ta trükkinud veel neli lehekülge teksti praktiliseks tarvitamiseks ülikoolis — see on kõik. Setälä'ga kaasas oli ajaloolane Wallin (praegune Helsingi ülikooli prof. Voionmaa), kes uuris liivi rahva elu-olu etnograafiliselt seisukohalt, joonistas asundusi ja asju ja avaldas hiljemini ülevaated „Liivi rahvas“ (1891) ja „Liivlaste ehitused“ (1893).¹⁾ Suvel 1905 tegi prof. Setälä reisi Salatsi jõe ümbrusesse ja konstateeris seal veel kord liivlaste absoluutse väljasuremise. Aastal 1912 oli prof. Setälä teist korda Kuramaa liivlaste rannikul oma poja ja mag.

1) Väinö Alho nime all.

Saari maa seltsis, ent selle reisi tagajärgedest puuduvad ligemad teated. Ilmasõda katkestas igasugused suhted liivlastega. Aga sõja lõppenud, sõitis prof. Kettunen suvel 1920 liivi keelt enne ta surma veel lõplikult läbi uurima. Sügisel 1921 täiendas ja kontrollis ta kogutud materjale teist korda isiklikult liivlaste rannikul. See ongi kõik, mis silmapaistvamalt tehtud liivi keele alal.

Peale keeleteadlaste on käinud liivi rannikul veel mitmed Balti ajaloolased, eriti vanema põlve saksa kohalikud teadusemehed. Antropoloogiliselt on liivlasi uurinud K. J. Behr, C. Grewingk, R. Virchow, F. Waldhauer, R. Weinberg ja kõige hiljemini F. Landau. Neist on isiklikult liivlaste juures käinud ainult Waldhauer (1879) ja Landau (1907). Liivi ainelist vanavara on peale ülalnimetatud Wallin'i ja Setälä kogunud peasjalikult veel Dr. A. O. Heikel, Soome Rahvusmuuseumi heaks a. 1902. Ka on kogunud ainelist vanavara liivlastelt mõned läti teadlased. Sõnalist vanavara on korjanud kõrvaltööna kõik liivi keele uurijad, suurimad liivi folkloristlikud kogud on nende ridade kirjutajal. Trükist ilmunud on liivi sõnalist vanavara vähe — ainult keelenäiteid Sjögren-Wiedemannil ja Setäläl, mõned read ka mujal.

II. Kuus aastat sõda liivi ajaloo (1914—1920).

Läti Hendrik on püstitanud igavese monumendi liivi rahvale ta heroiliselt hiilgeajalt. Pärastistel aastasadel ajalugu liivi rahvaga eraldi enam paljut tegemist ei tee, vaid liivi ajalugu samastub läti ajaloo ja liivlased elavad läbi kõik Kuramaa valu- ja rõõmupäevad käsikäes läti rahvaga, ühinedes sellega ajapikul lahutamatuseni. Oma minevikust on liivi rahvale enesele meelde jäänud ainult üksikud katkendlikud pildid. Hästi mäletab vanem põlv veel orjaaega ja parunite piitsa, mille eest vabad merikarud põgenenud pakku Saaremaale — liivi tõotatud maale, hiljemini ka Ameerikasse, isegi mingisugusest väljarändamisest Rootsi teatakse kõnelda. Ka liigub rahvasuus ikka veel kuldne muinasjutt liivi muistsest vabadusest ja vägevusest, millest ei mäletata ometi enam midagi asjalikumat. Siis teatakse, et liivi rahvas hukkunud kunagi suure katku aegu (1710?). Hilisemast ajast jutustatakse särasilmil mässust „Duonig“ paruni vastu, mille tagajärjel liivi peremehed välja aetud oma põlistest taludest rannikul ja paisatud sega-

mini läti elemendiga. Ja see ongi õieti kõik, mis liivlased ise mäletavad veel oma ajaloost.¹⁾

Kuid mida vähem mäletatakse tuhmi minevikku, seda sügavamad jäljed on jätnud rahva hinge ta olevik oma peadpööritava sündmustikuga. — Liivi rannik oli just puhkemas parajasti õitsvale järjele: elanikkude arv tõusis kiirelt, veel hoogsamini tõusis nende majanduslik jõukus, põhjenedes edeneval kalandusel; külad täitusid kenade avarate kollaseks värvitud majadega; rannale tekkisid igale poole suuremad paadid ja mootorid; kalu hakati konservima oma koduseis vabrikuis ja saadeti kallimalt kaugeile turgudele; sõlmiti sidemeid juba Piiteri ja Moskvaga ühelt ja Saksamaaga teiselt poolt; Kuolka küla oli paisumas aleviks... — siis süttis aga ilmasõda a. 1914 ja muutis kõik endise äratundmatuse ni uueks.

Juba sõja esimesed päevad olid pannud pead pöörutama ebaukslikul rahval. Hakatud meelde tuletama igasuguseid ennustusi ja leitud varsti, et olnud ammu selgelt näha suur tapmine ja verevalamine, hirmus hukatus ja surm — rumalad inimesed pole mõistnud seda ainult tähele panna. Kohe tekkinud väikeselt segane käärimine ja paanika. Vagamad palvetanud ja oodanud juba hirmuga, mil jõuab kohutav „pastarpäeva“ = viimne päev oma halastamata kohtu ja igavese põrgutulega... Ometi möödunud esimene sõja-aasta veel võrdlemisi õnnelikult ja elu lohisenu ikka edasi vanus roopais. Aga järgnev 1915. aasta toonudki pörutava katastroofi. See on aasta, kus Saksamaa asus pealetungimisele idafrondil ja marssis sügavale Vene piirimaiste, valdas muu seas kohe ka Kuramaa ja lahutas seega meid kogu sõja kestuseks liivlastest, läbi laskmata pisematki teadet nende saatusest. Alles nüüd, aastate järele, on võimalikuks saanud pildi loomine liivi rahva suurist valu-päevist sel ajal. Sakslaste maaletulek käristas liivi rahva kõige pealt kogu sõja ajaks kaheks täiesti lahus osaks, kelle saatustki tuleb eraldi jälgida: ühed taganesid koos vene vägedega võiduka vaenlase eest ja paisati sõjapõgenajaina laiali üle kogu tsaaridemaa; teised olid kasvanud kodu külge nii kinni, et lahkuda ei suutnud, ja jäid sakslaste kätte.

Peale väekohustusele alluvate meeste 18—45 aasta vanuses ei olnud ju vaenlase eest taganemine teistele sunduslik, olgugi et käsku mõnel pool ka nõnda seletati,

---

1) Kõik need mälestused üksikasjalikult on kogutud Akad. Ema-keele Seltsi toimetatud „Esimesesse liivi lugemikku“, mis ilmunud kevadel 1921.

nagu peaksid kõik põgenema. Aga ühe osa lahkumine mõjub ju iseenesestki kergesti ka teistesse, ja nii kasvanud sellest paaniline põgenemine, milles võrdlemisi vähesed sõandanud koju peatama jääda. Küll põgenenud paljud eeskätt ainult metsa ja rabadesse pelgu, aga küllalt palju kogunenud neidki, kes sattunud kaugemale ja kaotanud kodu aastaks. Põgenemine tulnud üle pea-kaela. Keegi perenaine Luuzkülalt jutustas, kuidas ta surmahirmul koju jooksnud heinatöölt, kogu oma karja — seitse lehma ja lambad — lahti lasknud metsa ja ise perega viiekesi ainsal hobusel kihutanud kolmkümmend versta Vindavi linna, seal vahutava hobuse jätnud kus see ja teine ja rongile tormanud, teadmata, kuhu see sõidab, maha jättes kogu oma taluvaranduse, kaasas — mitte midagi. Ja tema pole olnud kaugetki ainuke niisugune tuisklane — kõik vagunid olnud täis kiilutud samasuguseid erutatud põgenejaid, küllalt paistnud kodu- ja naaberküla liivlasigi. Rongitäied põgenejaid tossutanud nii Riiga ja sealt edasi igasse tuulde. Teine grupp koondunud Gipka sadamasse, kust vene laev toonud uad Pärnu, kolmandad sõudnud oma paatidel Riia ja Saaremaa poole. Eestisse jäänudki paljud peatama kõigeks sõjaks, segamini läti põgenejaiga. Nii olnud liivlasi Tallinnas, Haapsalus, Baltiskis, Narvas ja Tartus. Maitstud ka eestlaste abi ja toetust, eriti Tallinnas, kus korraldanud seda adv. Birk. Teised leidnud peatuskoha Piiteris ja mujal läänepoolsemais Vene kubermangudes. Üks salk sattunud otsaga Krimmi, mõne sammud ulatunud isegi Permi ja Siberi maile.

Õudseid lugusid jutustati, kuidas vastu võetud neid Venemaal. Juba võõras keelekõla teinud kohe vaenulikuks, aga peaasi — mitte православный! risti pole löödud ette ega kantud rinnal — mis muud kui нѣмецъ, vaenlane! Ja lihtrahvas kolkinud vaenlast kõigega, mis puutunud pihku. Palju vaeva kulunud ära, enne kui suudetud suhted selgeks lahendada ja puremisest pääseda. Siis aga kippunud kiusama veel suuremad hädad: puudus, nälg ja igasugused haigused. Salk, kes sattunud Sevastopoli, kannatanud hirmsaid päevi: lõunakuumuses vingerdanud naised ja lapsed ja mehed tüüfuse käes kuskil sadama mustuses, kuna vähegi jalulseisvaid piinutatud sadamatõis. Muidugi on olnud õnnelikamaidki: rumalad venekad pole välja kannatanud võistlust ja nõnda saadud kohti kergemini — keegi naine pääsnud isegi suure mõisa pereemandaks jne.

Alles 1918. a. okupatsiooni-aeg võimaldanud osalise tagasipääsu kodukoldele, aga kaugetki mitte kõigile. Vene

võimatud sõiduolud ja igasugused nõukogude, Koltšakkide, Deniikinite ja teab veel kelle valitsused olnud nii kitsaks väravaks, mille vahelt välja pääsnud ainult haruldane õnnelaps. Paljud on koju pääsnud alles nüüd, Läti-Vene rahu järele, „optantidena“, aga veel 1921. a. lõpul olid nii mitmed rannarahva tütreid ja pojad kaugel oma kodust mööda ilma nälja ja tõbede piitsutada, ja kahelda võib, kas saabki veel kõikide pilk näha koduranna „kaangareid“ — liivaseljandikke mühava pedakametsaga, olgugi et just kojuigatsus on rannarahval vägevaim tunne — jõuaks aga kuidagi koju, kas või ainult seks, et surra ja viimset puhkekohta leida nende valgete kaangarite tuiskliiva all. — —

Sugugi paremini pole käinud käsi ka nendel, kes jäänud koju ja sattunud sakslaste meelevalle alla. 10. juuli paigu 1915 tunginud sakslased liivi küladesse ilma mingi vastupanekuta sisse ja pannud momentaalselt maksma oma raudse rusika, nagu igal pool mujalgi. Liivlasi eriliselt tähele panna pole olnud neil alguses aegagi. Sügise poole aga teinud venelased Saaremaalt väikese dessandi liivi randa ja tapnud 17—18 sakslast, kelle ühishaud on näha tänapäevani Vaid'i ja Kuolka küla vahel.¹⁾ Selle järele asunud sakslased randa kindlustama. Kogu rannik tõmmatud täis okastraataedu, mille riismed hilbendavad praegugi igal pool liivas. Ka lõigatud jooksukraave ja lira küla kohale ehitatud suurem kindlustuski paari patareiga. Rannavalvurid asetatud muldkoopaesse.

Ent kõike seda tööd pole liivlased õieti näinudki enam, sest juba 17. oktoobril 1915 tulnud rannarahvale saatuslik „manifest“ — lahkuda rannast vähemalt kümne versta kaugusele. Sellega kaotanud oma kodu aastaiks needki viimsed randa jäänud liivlased ja pidanud taaruma võõrsile. „Esimeses liivi lugemikus“ annab jutustus nr. 13 kujuka pildi selle osa liivlaste saatusest, kes sunnitud virelema sõja-aastad Kura sisemaal, nõnda et ei saa jätta tõlkinud paar katket sellest.

„1915. aastal tulid taas saksad siia sisse. Mihkli-päeval olime meie ise kah veel siin. Siis sakslane ajas meid kõik välja ranna veerest kümme versta ära ja ütles: Pange oma ukсед kõik kinni ja las' teie vili (= vara) jäägu kõik siia, sest teie saate kaheksa päeva pärast tagasi; kõike teie vilja valvatakse ja hoitakse, nii et mitte üks ei tohi siin vilja hävitada; iga õõ on väljas soldat, kes valvab, et neid uksi lahti ei murta, ja kes vaht laseb seda sündida,

1) V. „Esimene liivi lugemik“ nr. 14.

seda karistatakse; ent teie ise peate nüüd 24 tunni jooksul ära olema. — Öhtul tuli see sõnum, ja hommikul sõitsime meie juba kõik välja ja jätsime kogu oma varanduse koju. Meie läksime 10 versta rannast ära maameeste juurde. Väga halb ilm oli. Meie ei viinud otse mitte midagi välja. Igaüks tahtis võtta oma elajaid kaasa, kuid sügisae oli, lumi hakkas sadama — raske oli. Paljudel, kes võtsid oma elajad küll kaasa, ei olnud pärast neile midagi süüa anda, — see jäi puha siia randa. Sellepärast pidid ära müüma paljud oma elajad maameestele. Teistel jäid riided koju randa, riistad, viljanõud, liha, mis maeti maa alla, kuid pärast ei saanud kätte: saksad võtsid maa seest välja ja sõid ära.

See oli laupäeval, kui meid välja aeti. Esmaspäeval tulid veel mõned siia vanadele järele. Minu vend tuli ka saama midagi. Nad olid siia külla tulnud sisse ja võeti vangi. Saksad tahtsid meie inimesed kõik maha lasta, aga need palusid, ärgu neid lastagu, sest nad tulnud ainult oma vanade taga. Siis saksad ei lasknudki neid maha, ja nad tulid tagasi teiste juurde. See süis oli ka viimane kord, kus keegi meist oli veel oma kodurannal. Meil oli otsimist, et leida enesele uut kodu, kuhu võiksime jääda paigale. Need maamehed olid ka sellised, et lubasid meil ainult üle öö peatada, teisel hommikul pidime juba edasi sõitma jällegi kaugemale. Nii sõitsime vara hommikust ja sõitsime päev otsa, kuni leidsime taas niisuguse, kes meid vastu võttis. Ka oli süis nii halb ilm, et kõik lapsed olid poolenisti ära külmenud. Ei olnud meil ka mitte midagi süüa. Läksime ühe juurde paluma, teise juurde paluma, aga need maamehed, kes ei olnud välja aetud, need kõik ütlesid: minul ei ole ja mina ei või anda; kuidas siis saab! — meie peame andma sakslastele nii kui nii. Ja nõnda need maamehed elasid siis sõja aegu: tegid aina õlut ja pitspalle, jootsid ja söötsid neid sakslasi, ja paljudel neidudel olid sakslastega lapsed, isegi noortel naistel, kelle mehed olid sõjas.

Siis sõitsin ühel laupäeval, ja mul ei olnud leiba, mida pühapäeval süüa oma lastega ja oma naisega. Ma läksin sisse külla, kus palju sakslasi oli korteris, ja käisin terve selle küla läbi sel päeval ja palusin, antagu ja müüdagu mulle maksu eest kas või üks ainuski päts leiba, maksu mis maksab. Kuid mitte kuskilt ma ei saanud seda pätsi! Üks peremees, vanapoiss ja põhjatu rikas ja enam kui sadade vakkade kaupa rukist saanud sel sügisel, aga ka tema ei võinud müüa mulle pätsi leiba, vaid ütles veel pealegi: Teile

liivlastele pole vaja anda mitte midagi, loll ainult annab teile! — Ja nii oli veel palju peremehi selliseid. See võis olla ainult mõni haruldane-haruldane inimene, kes seda ka järele mõtles, kui raske neil on, kes on välja aetud.

Olime kaks kuud selles kohas, kuhu me läksime. Siis aeti meid jällegi edasi — ärgu me saagu kätte oma varandust, mis oli veel koju jäänud. Dondangeni paruni valitseja ja metsahärra, need olid sakslastega ühes nõus ja müüsid meie heinad tükkis sakslastele — ärgu meie saagu oma hobusele ja lehmale süüa anda. Talvel lasti meid küll ka veel koju omale kartuleid saama ja mis veel oleks jäänud, ent soldatid tulid meiega ühes ja ei lubanud meil võtta õieti mitte midagi. Kõik ukсед olid kogu külas lahti, aknad eest ära võetud, keldriüksed kah kõik ära viidud ja kartulid ära külmenud, ja kalameestel, mis võrke oli, need kõik vedasid sakslased Dondangeni kokku, ja seal nad mädanesid ära.“

Alles Vene-Saksa rahu järele kevadtalvel 1918 lastakse poolnäljas ja poolalasti liivlased taas koduranda — endiste õitsvate külade rusudele. Ei midagi muud jutusta liivlased kõigest oma kannatustest nii suure meeleliigutusega, kui just seda kojutuleku päeva — isegi meestel väriseb hääl ja naised pisarduvad aina. Võõrsil olnud ikka ainsaks lohutuseks õndsaliku kojupääsu ootus — nüüd aga leitud kodu asemel ainult varemed eest ja nähtud, et jäädavalt on maha maetud kõik endiste põlvete higi ja viskle-mised, et kõige raskem töö alles ees: uue kodu ülesehitamine ilma milletagi ja mitte millestki. — Tõepoolest, ei saa kuidagi seletada seda meeletut ja metsikut lõhkumist, mis sakslased siin läbi viinud. Kõige võõristavam selle juures on, et hävitusele siin ei saa kuidagi anda mingit tähendust ega mõtet, mis olnud karakteriseeriv sakslastele mujal. Siin tundub, et kogu selle põhjaliku rüüstamise on dikteerinud ainult sõduri mõttetute ja metsik hävitamisinstinkt. Majadel on purustatud kõik ukсед, aknad, põrmandud ja laed, purustatud on kõik majapidamisriistad ja paadid, isegi raamatud ja iluasjakesed, toad on muudetud väljakäigu-kohtadeks ja kritseldatud täis kõlvatuud epigraafe. Oli juhus näha tuba, mille seintele oli paksudes vesivärvides välja valatud kõik saksa rahvuslik viha oma vaenlaste, eriti inglaste vastu. Kõige enam kannatanud on Piza — see õnnetu küla on maha põletatud üleni. Kuid kõik muudki külad on lagastatud lõplikult — teadmata, milleks. Rannarahvas ise vähemalt usub küll kindlasti, et seda hävitust

on juhtinud kohalikkude sakslaste käed, nagu kinnitanud seda lahkudes ka Saksa soldatid. See süüdistus aga peab faktidega tõestamata jääma vist küll igaveseks.

Ent siiski on sakslastel ka üks teenus, mille eest rannarahvas õnnistab neid siamaani — raudtee. See on see koomiline raudtee-pukats, mille sakslased elitanud 1916. a. kiirel käel ranna liiva ja mis veel tänapäevani lohiseb läbi poolte liivi külade, Luuzist Ireni, kust ta pöördub Läti sise-maale. Selle pilpalised roopad ja liiprid, kastilised vagunid ja mänguvedurid otsekui magnetiseerivad primitiive looduslapse külge: lapsed jooksevad suslaga võidu ja teevad salasõite naaberküladeni, ja vanapiigadki ülistavad hellalt „booni“ (= saksa Bahn) vedrutamist ja sõidavad lõbusõitu — sõidu enese pärast. Aga see on ka ainus hea mälestus ja nauding sakslastelt. Selle vastu tuli kaotada kõik muu. —

(Järgneb.)

Oskar Loorits.

Killud ja dokumendid.

Palermo jutlus¹⁾.

Omal ajal äratas ülemaalist kõmu Väandra õpetaja Körberi jutlus, mis rahva seas „Palermo jutluse“ nime all tuttavaks sai ja suust suhu rändas. Tol ajal oli ju põnevamaks sündmuseks võitlus venestuse ja vene usuga, mida kõiksugu meelitustega rahvale poolvägisi pakuti, ja õpetaja Körber seisis oma jutluse pidamise järele kaemat aega kahtluse all, et ta vene usku ja valitsust olla teotanud. „Palermo jutlus“ on huvitavaks näiteks, missugused sündmused tol ajal rahva meeli pinevil hoidsid, ja sellepärast ei ole vist ülearune, kui selle jutluse avaldame, mis on saadud ühest era-kirjakogus olevast ärakirjast. Selle järele on jutlus järgmine.

Matt. evang. 25, 12-46.

Kõikide päevade päeval tuleb üks suur päev, jahi kõlge suurem päev: viimne päev. Tema tuleb äkitselt, vägeva taeva- ja maavärise-misega. Kõik hauad lähevad lahti ja maa ning meri annavad oma surnud välja, sest kõik, kelle nimi inimene on, peab igavese ilma-kolitu-mõistja ette ilmuma, aru ja vastust andma oma töö ja talluse üle jne.

Siis peab ka Väandra kogudus ette tulema, nii siis ka need teie seast, kes oma vanast, puhtast isalikust usust on taganenud ja seda oma südamest välja kiskunud, et üht võõrast usku vastu võtta.

---

1) Kõnealuse jutluse sisu ja tema tagajärgede üle on A. Jürgenstein üksikasjalisemalt kirjutanud oma brošüüris „Kultuurilist ja poliitilist Nipet-Näpet. Eesti kaugemast ja lähemast minevikust“ (Tallinna Eesti Kirjastuseühisuse kirjastus). Et aga käesolev ärakiri, mille taolisi sisu huvitavuse pärast rahva keskel omal ajal käsikirjas vahest laiemalt käest kätte liikumas oli, A. Jürgensteini kirjutusele mõnd teisendilist joont lisaks toob, seepärast ei arva meie tema avaldamist mitte üllelligseks.

„E. K.“ toimetus.

„Härrad, teie usust taganejad, mis olete teie teinud?“ küsib igavene Ilmakohtunik, kellel silmad on kui tuleleek, „Kellel on süüd teie usust taganemise juures?“

„Jah,“ vastate teie valetades ja aralt kõrvatagust kratsides: „Õpetaja ei ole meid küllalt õpetanud ja manitsenud.“

„Härra õpetaja Körber siia ette!“ hütiab Issand Jumal. Seal langen ma põlvili ja räägin: „Sina tead, oh südametundja, et ma kasuta sulane olen olnud, aga sellest süüdistusest võin ma ennast kõige parema teadmise ja äratundmisega puhtaks pesta; kõigest ihu ja hinge jõust olen ma oma kogudust õpetanud, ähvardanud suure kohtu päevaga, mis nüüd kätte on jõudnud, aga kõik asjata! Kui truu karjane ei ole ma eksinud lammastele mitte ainult järele läinud, vaid koguni järele jooksnud, külladesse ja taludesse, laatadele, kõrtsi, jah, ma olen rännanud kuni Pärnu laevasillani ja Pärnu vene kiriku ukseni. Mõnegi hinge, jah, palju hingesid olen ma hukatusest ära päästnud, aga paljud ei lasknud ennast päästa. Sina tead, kõikide asjade Issand, Sina tead, et ma nüüd Sinu ees õigust tunnistan.“

„See on tõsi,“ ütleb armas Issand Jumal: „Sinul ei ole nende hukkamise juures süüdi; aga kes on siis süüdlane?“

„Jah,“ ütlete teie meelt heites: „mõisahärral on süüdi, see on meie elu raskeks teinud.“

„Härra major von Dittmar ette! On see tõsi, mis inimesed räägivad?“

Siis astub teie mõisahärra, üks ausamatest, kes ilalgi on elanud, ette ja vastab õigelt, sest igavese Ilmakohtuniku ees ei või keegi valetada: „Oh armas Issand Jumal, mina olen vaene patune inimene, kes ainult Sinu armu peale loodab, aga mis inimesed räägivad, ei ole mitte tõsi. Ilma ühegi seadusliku sunnita olen ma oma inimestele juba ammu pooled maksud maha jätnud, kõikidele, kes soovisid, odavalt maad rentinud, olen kahel ikalduseaastal paljudele nende rendimaksu täiesti maha jätnud, olen neile oma aidad laenuks avanud ja kõikidele nende võlad kinkinud ja kõikidele oma inimestele, isegi ikalduseaastatel, mureta elu valmistanud!“

„On see tõsi?“ küsib armas Issand Jumal teie käest, ja teie vastate oma valest aru saades ja kõrva tagant kratsides: „Jah, see on tõsi!“

„Aga kes on siis süüdi teie hirmsa usust taganemise juures?“

„Keiser,“ vastate teie; „tema laskis meile pappide läbi ütelda, et meie peame vene usku astuma: siis vabastatakse meid kõikidest kohustustest ja maksudest ning saame veel maksuta hingemaad.“

„Keiser Nikolai ette! Kosta enda eest!“

Siis langeb ka see kõige vägevam maailma valitseja Issandate Issanda ja Kuningate Kuninga ette põlvili ja räägib: „Mina olen üks vaene suur patune inimene, aga selles asjas olen ma süüta, sest nagu Sa tead, olin ma sel ajal oma abikaasaga Palermosse reisinud, ja kui ma sellest segadusest kuulsin, andsin ma oma sisemiste asjade ministri läbi käsu ja lasksin seda igal pool kuulutada, et mina kellelegi ei keela õigesse usku astuda, kes seda oma äratundmise järele tahab teha, määrasin aga inimestele poole aastat mõtlemisajaks ja kuulutasin neile, et üleastumine kellelegi vähematki maapealset kasu ei anna.“

„On see tõsi?“ küsib armas Issand Jumal teie käest, „on teile niisugused keiserlikud küsud teada?“

„Jah,“ Ja teie vastate, kuna teil need väga hästi meeles on: „Jah, see on tõsi, aga papid lasksid meile salaja ütelda, et meie ometi suurt maapealset kasu saame.“

„Teie äraneetud papid ette!“ müristab püha Issand Jumal.

Aga vaata, need tuiguvad veel pooljoobnult aujärje ümber ja ei saa ühtki sõna suust välja.

„Ootke, teie joodikud ja petised!“ hüüab Jumal neile, „teie peate varsti hirmsasti oma joomahullustusest ärkama ja siis tahan ma teiega lühikese protsessi teha.“

„Aga kelle läbi laotasid nad sääraseid juttusid laiale?“

„Harjukate läbi,“ vastate teie.

„Harjukad ette!“

Need aga kostavad: „Oh, armas Jumal, Sina tead ju, et meie õige vaesed olime ja mööda maad pidime ümber rändama, et oma leiba teenida. Seda teadsid papid väga hästi ja andsid meile raha ja napsi, et meie siis rahvale pidime jutustama, missugust suurt kasu neil on oodata, kes meie usku astuvad. Oleme meie ülekohtu teinud, siis anna meile seda andeks, sest sa tead, et meie palju rumalamad olime kui loomad, kelle seljast meie harjaseid saame.“

„See on tõsi,“ ütleb armas Issand Jumal, „teie olete palju rumalamad kui sead! Aga teie, usust taganejad vändralased, on teil veel mõni, kelle kaela oma süüdi veeretada?“

„Jah,“ kostate teie, „kurat on meid ära eksitanud: tema viis meid ühe kõrge mäe peale ja lubas meile kõik ilma varandused anda, kui meie tema ette maha heidame ja teda ühes kõikide tema pühiadega kummardame. Jah, kurat on meid usust taganemisele eksitanud.“

Selle järele kuulete teie igavese Ilmakohtuinku suust oma hukkamõistmise otsuse: „Taganege minust, teie ülekohtused! Olete teie kurati ja tema pappide järele käinud, siis minge ühes nendega põrgu!“ Aamen.

Hans Martin.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Uus arst. Moodne tripperi arstimine ja kuidas end kaitsa suguhai-
guste eest. 14 joonistusega. Prof. Br. Paul Aschi, prof. Dr. Ernest
Fingeri, prof. Dr. F. Fromme, Dr. Edm. Lesseri, Dr. M. Schnie-
reri, Dr. Orlovsky, Dr. J. Schäfferi j. t. järele. „Kiri“ kirjastus,
Pärnus 1921. 64 lhk.

J. Mändmets: Hiilid karil. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 171 lhk.

J. Rainis: Joseph und seine Brüder. Eine Tragödie in
fünf Akten. Übersetzt aus dem Lettischen von Aspasia-Pleek-
schan Lettische Literatur Band I. A. Gulbis Verlag, Riga.
239 lhk.

K. Skalbe: Wintermärchen. Übersetzt aus dem Lettischen
von Dr. W. Christiani und O. Schönhoff. Lettische Literatur
Band II. A. Gulbis Verlag, Riga. 124 lhk.

R. Blaumann: Die Indrans. Draama aus dem lettischen Volks-
leben. Übersetzt aus dem Lettischen vom Autor. Lettische Lite-
ratur Band III. A. Gulbis Verlag, Riga. 137 lhk.

J. Akurater: Novellen. Übersetzt aus dem Lettischen von
Senta Mauring. Lettische Literatur Band IV. A. Gulbis Verlag,
Riga. 110 lhk.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.